

Δ'.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΚΥΠΡΟΝ

(21 ΟΚΤΩΒΡ. - 20 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1960)

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡ. ΚΑΡΑΚΑΣΗ

1) ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Α'. Ὁ ἐκ παραδόσεως λαϊκὸς πολιτισμὸς τῆς Κύπρου εἰς τὰς ποικίλας μορφὰς αὐτοῦ, εἰς τὸν ὕλικόν, τὸν κοινωνικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ λαοῦ, ἔχει ἐπισύρει ἀπὸ πολλοῦ τὴν προσοχὴν πλείστων ἐρευνητῶν, ἡμετέρων καὶ ξένων, μάλιστα δὲ Κυπρίων ἐπιστημόνων καὶ ἄλλων λογίων.

Ἐκ τούτου δευτέρου ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κυρίως ἐξεδηλώθη, ὡς γνωστόν, ζωηρὸν τὸ διαφέρον ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ μελέτην τῶν μνημείων τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ πρὸς κατάδειξιν ἰδίᾳ τῆς ἀδιασπάστου ἱστορικῆς συνεχείας τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον καὶ ἀντίκρουσιν οὕτω τῆς πολυκρότου τότε θεωρίας τοῦ Fallmerayer περὶ ἐκσλαβισμού τῶν Ἑλλήνων κατὰ τοὺς μέσους χρόνους.

Ἡ κίνησις αὕτη πρὸς περισυλλογὴν λαογραφικῆς ὕλης εὔρεν ἀπήχησιν καὶ εἰς τὴν Κύπρον, ἐνθα ὁ Ἀθανάσιος Σακελλάριος εἰς τὸ γενικὸν ἔργον του περὶ τῆς Κύπρου «Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερον, Ἀθήναι 1890-1891» τόμ. 1-2, (προηγουμένως τὸ ἔργον εἶχεν ἐκδοθῆ εἰς 3 τόμους), περιέλαβε πλούσιον ὕλικόν (βλ. τόμ. Α', 1890, σ. 702-740, τόμ. Β', 1891, σ. 9-358), ἰδίᾳ τραγούδια (τόμ. Β', σ. 9-241), ὡς καὶ γλωσσικὴν ὕλην εἰς γλωσσάριον χρησιμώτατον καὶ σήμερον δεδομένου ὅτι στεροῦμεθα ἔτι εἰδικοῦ λεξικοῦ τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου.

Μετὰ τὸν Ἀθανάσιον Σακελλάριον ὁ Γ. Λουκάς εἰς τὸ βιβλίον «Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν Ἀρχαίων, τόμ. Α', Ἀθήναι 1874», ἐκ σελ. 200, περιέλαβεν ἐπίσης ποικίλην λαογραφικὴν ὕλην (παραδόσεις, ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας, ἔθιμα καὶ δοξασίας κατὰ τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτήν, ἄσματα, παιδιὰς καὶ ἀγωνίσματα, μετεωρολογίαν, ἀστρολογίαν, παροιμίαις κ.ἄ.), τὴν ὁποίαν παρεξετάζει πρὸς σχετικὰς εἰδήσεις ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος.

Τὴν παράδοσιν ταύτην τῆς συλλογῆς καὶ μελέτης τῶν στοιχείων τῆς λαϊκῆς παραδόσεως συνέχισαν ἔξω τῆς νήσου οἱ κύπριοι φιλόλογοι Σίμος Μεγάροδς καὶ Χρ. Γ. Παντελίδης, μετὰ δὲ τὴν ἴδρυσιν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ

Ν. Γ. Πολίτου τῆς Ἑλληνικῆς Λαογρ. Ἑταιρείας καὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκδόσεως ἀπὸ τοῦ 1909 τοῦ περιοδ. Λαογραφία (μέχρι σήμερον τόμοι 19, ὅπου ἔχει δημοσιευθῆ ἀρκετὴ εἰς ποσὸν λαογραφικὴ ὕλη ἐκ Κύπρου) ἐκδίδεται εἰς Λάρνακα τὸ 1911 τὸ περιοδ. «Κύπρος» καὶ τὸ 1912 εἰς Λεμεσὸν ἡ «Κυπριακὴ Κυψέλη», ἔνθα δημοσιεύονται προσέτι καὶ λαογραφικὰ κείμενα ἐκ τῆς νήσου.

Νέα ὄθησις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην δίδεται ἀργότερον ἀπὸ τοῦ 1923 μὲ τὴν ἴδρυσιν ἐν Λάρνακι τοῦ περιοδ. «Κυπριακὰ Χρονικὰ» (1923 - 1937), εἶτα δ' εἰς Κτῆμα Πάφου τοῦ περιοδ. «Πάφος». Εἰς τὰ περιοδικὰ ταῦτα δημοσιεύεται ἔτι σημαντικὴ εἰς ποσὸν καὶ ποιὸν λαογραφικὴ ὕλη. Τὸ ἔργον τοῦτο συνεχίζουσι καὶ ἄλλα κατόπιν περιοδικὰ, ὡς τὰ «Κυπριακὰ Γράμματα» (1934 - 1956) καὶ τὰ σύγχρονα «Κυπριακαὶ Σπουδαί», ἔκδοσις τῆς Ἑταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν (ἔχουν ἐκδοθῆ μέχρι σήμερον 26 τόμοι), ἡ «Μαθητικὴ Ἑστία» κ.ἄ.¹ Πρὸς τούτοις ἔχουν δημοσιευθῆ καὶ αὐτοτελεῖς συλλογαί, ὡς παροιμιῶν, ἁσμάτων, μουσικῆς, μύθων, παραμυθιῶν, παραδόσεων κλπ.,² ἡ δὲ Ἑταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν ἔχει ἔτι ὀργανώσει καὶ ἀξιόλογον Λαογραφικὸν Μουσεῖον ἐν Λευκωσίᾳ.

Παρὰ τὴν γενομένην ἀξιόλογον ἐργασίαν ταύτην ὑπῆρχον διὰ τὸ Λαογρα-

¹ Βιβλιογραφίαν τῶν δημοσιευμάτων τούτων μέχρι τοῦ ἔτους 1933 βλ. εἰς τὸ βιβλίον Κ. Π. Χατζηγιάννου, Βιβλιογραφία τῆς Κυπριακῆς λαογραφίας καὶ γλωσσολογίας (Σύγχρονης γλώσσας), Λευκωσία (Κύπρου) 1933, 8ον, σελ. 37.

² ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- α') Θεόδ. Καλλίνικος, Κυπριακὴ λαϊκὴ Μοῦσα. Λευκωσία Κύπρου 1951, σελ. 218.
 β') Νέαρχ. Κληρίδης, Κυπριακὰ παραιυθία, γραμμμένα ἐπίτηδες γιὰ παιδιὰ. Τόμ. Α' - Β', Λευκωσία Κύπρου 1958, 8ον, σελ. 70.
 γ') Νέαρχ. Κληρίδης, Κυπριακὰ παραιυθία. Σειρὰ Γ', Λευκωσία ἄ. ἔ., 8ον, σελ. 112.
 δ') Νέαρχ. Κληρίδης, Τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνα, Ἱστορία καὶ θρύλοι. Λευκωσία 1958, 8ον, σελ. 24.
 ε') Νέαρχ. Κληρίδης, Μοναστήρια στὴν Κύπρον. Θρύλοι καὶ παραδόσεις. Ἐκδ. Β' βελτιωμένη. Λευκωσία 1958, 8ον, σελ. 94.
 ς') Νέαρχ. Κληρίδης, Θρύλοι καὶ παραδόσεις τῆς Κύπρου, Λευκωσία 1954, 8ον, σελ. 94.
 ζ') Ν. Γ. Κυριαζῆς, Κυπριακαὶ Παροιμιαί, ἐν Λάρνακι 1940, σελ. VIII + 415.
 η') * Π. Ξιούτας, Ἀπὸ τὰ τραγούδια μας. Λευκωσία Κύπρου 1938, 8ον, σελ. 132.
 θ') Γ. Σπανόπουλος, Ἡ λαϊκὴ ἱατρικὴ ἐν Κύπρῳ, Λευκωσία 1935, 8ον, σελ. 55.
 ι') Ξενοφ. Φαρμακίδης, Κύπρια ἔπη μετὰ σημειώσεων καὶ σχολίων, ἐν Λευκωσίᾳ 1926, σελ. ζ' + 168.
 ια') Κυρ. Χατζηγιάννου, Κυπριακοὶ μῦθοι, Λευκωσία 1948, 8ον, σελ. 96.
 ιβ') Ἰσμήνη Χατζηκόσια, Cyprus and its life. Morals and Customs of Cyprus, Folksongs etc. Ἡ Κύπρος κ' ἡ ζωὴ τῆς, ἦτοι ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου [κλπ.], Λονδίνον 1943, 8ον, σελ. 48 + πίν. εἰκόνων IX + σελ. 93.

φικόν Ἄρχεϊον στοιχεῖα τοῦ λαϊκοῦ βίου, τὰ ὅποια δὲν εἶχον ἐπαρκῶς προσεχθῆ μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν συλλογῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ κύκλος δημοτικῶν ᾠμάτων τὰ ὅποια ἔχουν εἰσαχθῆ εἰς Κύπρον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους (τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἀγγλοκρατίας ἐν τῇ νήσῳ), ἐπίσης ὁ ὕλικὸς βίος εἰς διαφόρους μορφάς του, ὡς καὶ θεσμοὶ κοινωνικῆς ὀργανώσεως, ἔθιμα τῆς λαϊκῆς λατρείας, ἔθιμα καὶ δοξασίαι κατὰ τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτήν, πρὸς δὲ καὶ ἡ δημώδης μουσικὴ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἠχογραφήσεως μελωδιῶν ᾠμάτων καὶ μουσικῆς λαϊκῶν χορῶν κ.ἄ.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἦτο σκόπιμος ἡ ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἄρχεϊου ὀργάνωσις ἐιδικῆς ἀποστολῆς πρὸς μελέτην γενικῶς τῆς περιοχῆς καὶ περισυλλογὴν συγχρόνως λαογραφικῆς ὕλης μεθ' ἧς καὶ ἡ μουσικὴ.

Ἡ πραγματοποιήσις τοῦ σκοποῦ τούτου κατέστη δυνατὴ μόλις μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς νήσου διὰ τῆς ἀποστολῆς ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας ἐπὶ ἕνα μῆνα (21 Ὀκτωβρ. - 20 Νοεμβρ. 1960) εἰς τὴν νῆσον τοῦ γράφοντος μετὰ τοῦ μουσικοῦ τοῦ Λ. Α. Σταύρου Καρακάση.

Ἡ ἀποστολὴ αὕτη κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τῆς εἶχε τὴν πολύτιμον συνδρομὴν τοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Κοινοτικῆς Βουλῆς Δρος Κωνστ. Σπυριδάκι καὶ τοῦ Γραφείου Ἑλληνικῆς Παιδείας (Διευθυντῆς Κλ. Γεωργιάδης). Οὕτω ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ὁ Ἐπιθεωρητὴς τῆς Μουσικῆς τῶν Σχολῶν Μ. Ἐκπαιδεύσεως Κωνστ. Δ. Ἰωαννίδης, ὅστις δι' αὐτοκινήτου συνώδευσεν ἡμᾶς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μας εἰς Κύπρον καὶ μετὰ ἐξαιρέτου ζήλου καὶ βαθείας κατανοήσεως τοῦ ἔργου μας συνετέλεσε σπουδαίως, ὡς καὶ διὰ προεργασίας του πρὸς ἐπισήμανσιν καταλλήλων καὶ προθύμων πληροφορητῶν, εἰς τὴν ἐπιτυχηῖ ἐκτέλεσιν αὐτοῦ.¹

Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐκφράζομεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τοὺς ἀνωτέρω διὰ τὴν παρασχεθεῖσαν συνδρομὴν ταύτην.

Κατανόησιν τοῦ ἔργου ἡμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν συμπαραστάσιν εἰς τὴν ἐκτέλεσίν του εὗρομεν καὶ εἰς τοὺς κατὰ τόπους γυμνασιάρχας, καθηγητὰς καὶ διδασκάλους, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ὡς ἐπίσης εἰς τὰς ἱερὰς Μονὰς, ὅσας ἐπεσκέφθημεν (Ἄγ. Ἀνδρέου : ἠγοῦμ. Λεόντιος, Κύκκου, Χρυσορρογιατίσσης : ἠγοῦμ. Ἀλέξιος, Ὁσ. Νεοφύτου) καὶ εἰς ἱερεῖς εἰς τὰ χωρία : Πηγαίνα (ὁ παπᾶ Χαράλαμπος Πρωτοπαπᾶ), εἰς Ριζοκάρπασον (ὁ παπᾶ Στυλ. Ραουνᾶς), εἰς Πάνω Παναγιάν (ὁ παπᾶ Γεώργ. Ναθαναήλ). Εἰς Ριζοκάρπασον ἐβοήθησεν ἡμᾶς ὁ ἱατρὸς

¹ Εἰς τὴν πραγματοποιήσιν τῆς ἀποστολῆς ταύτης συνετέλεσεν ἐπίσης καὶ ὁ ἀείμνηστος Ἀκαδημαϊκὸς Μαν. Καλομοίρης

Γεώργ. Παλλήκαρος, εις Ὅμοδος ὁ Γεν. Ἐπιθεωρητῆς Κωνστ. Πιλαβάκης, πρὸς δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Πάντας τούτους καὶ τοὺς προθύμους πληροφορητὰς μας εὐχαριστοῦμεν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης.

Β'. Δεδομένου ὅτι ὁ προσδιορισμένος διὰ τὸ ἔργον τοῦτο χρόνος ἑνὸς μηνὸς ἦτο ὄλως ἀνεπαρκῆς, ἔπρεπε δὲ νὰ σχηματισθῇ παρ' ἡμῶν εἰκὼν τῆς φυσιογνωμίας τῆς νήσου ἀπὸ ἐπόψεως τοῦ ἐκ παραδόσεως λαϊκοῦ βίου εἰς αὐτὴν διὰ τῆς συλλογῆς σχετικῆς ὕλης, ἠναγκάσθημεν πρὸς τοῦτο νὰ ἐπιλέξωμεν πρὸς ἔρευ-

Εἰκ. 1. Χάρτης τῆς νήσου μετὰ κέντρα εἰς ἃ ἐγένετο λαογραφικὴ ἔρευνα.

ναν ὁρισμένους μόνον, ὡς κάτωθι, συνοικισμοὺς εἰς διάφορα σημεῖα τῆς νήσου : Μόρφου, Πηγαίνα καὶ Κάτω Πύργος Τηλλυρίας, Τρίκομον, Μπογάζι, Αἰγιαλοῦσα, Ἁγία Τριάς Καρπασίας, Ριζοκάρπασον, Λεονάρισσον, Κοιλάνεμον, Κώμα τοῦ Γιαλοῦ, Κώμη Κεπίρ, Ἀκανθοῦ, Ἅγιος Ἐπίκτητος, Βασίλεια, Ἅγιος Γεώργιος Κυρηναίος, Κάριμ, Ἄνω Λεύκαρα, Κοιλάνι, Ὅμοδος, Λεμύθον, Καμινάρια, Πεδουλάς, Γερακιές, Ἅγιος Θεόδωρος Πιτσιλιᾶς, Κάμπος Μαραθάσας, Πάνω Παναγιὰ Πάφου, Πολέμι, Γιόλου, Μεσόγει, Τσάδα, Πάνω Ἀρόδες, Δρούσια, Στρουμπί, Κτήμα Πάφου, Πέγεια, Γεροσκήπου. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τὴν 17 Νοεμβρ. τοῦ Στ. Καρακάση εἰς Ἀθήνας συνέχισα τὴν ἔρευναν ταύτην μέχρι τῆς 20 Νοεμβρίου εἰς τὰ χωρῖα : Παραλίμνι, Αὐγόρου, Ἀθηαίνου, Περιστερώνα (Μόρφου) καὶ Κακοπετριὰ.

Κατὰ τὰς μετακινήσεις πρὸς τὰ ἀνωτέρω κέντρα κατηναλίσκετο πολύτιμος χρόνος. Ἐν τούτοις ἐπετεύχθη μὲ σύντονον ἐργασίαν, ἣτις παρετίνατο σχεδὸν καθημερινῶς μέχρι καὶ τῆς νυκτός, πολλάκις καὶ τοῦ μεσονυκτίου, ἡ συλλογὴ πλουσίας λαογραφικῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν κατέγραψεν ὁ γράφων εἰς σελ. 636¹ σχήμ. μεγ. 8ου, πρὸς δὲ καὶ δημῶδους μουσικῆς (ᾠμάτων καὶ χορῶν) 435 ἠχογραφήσεις, τῶν ὁποίων 148 ἐγένοντο ὑπ' ἐμοῦ, αἱ δὲ ὑπόλοιποι ὑπὸ τοῦ δευτέρου (Στ. Καρακάση).²

Ἡ καταγραφεῖσα ὑπ' ἐμοῦ λαογραφικὴ ὕλη, πλὴν τῆς ἠχογραφεθείσης, ὡς κατωτέρω (βλ. σημ. 1), περιλαμβάνει στοιχεῖα ἐξ ὄλων σχεδὸν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἕλικου, τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Μέγα μέρος τῆς ὕλης ταύτης ἀναφέρεται εἰς τὸν γεωργικὸν βίον, τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτήν, τὴν λαϊκὴν λατρείαν, τὴν μαγείαν, τὴν ἀστρολογίαν καὶ μετεωρολογίαν. Ἐπίσης κατεγράφησαν ἄσματα 69, μῦθοι, παραμῦθια καὶ εὐτράπελοι διηγήσεις 28, παραδόσεις 152, παροιμίαι 53, τοπωνυμίαι κ.ἄ.

Ὁ γράφων δι' εἰδικῶν ὁμιλιῶν του ἔτι πρὸς τοὺς μαθητὰς σχολείων τῆς Μέσης καὶ Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως³ ἐπέτυχε μὲ τὴν πρόθυμον συμπαράστασιν τῶν Διευθυντῶν τῶν τὴν συγκέντρωσιν λαογραφικῆς ὕλης ἐκ 3332 σελίδων ὡς κάτωθι :

- α') Γυμνασίον Λαπήθου (Γυμνασ.: Γεώργ. Πιζάνιας), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 312. (*Ἔρ. εἰσ. 2360*).
- β') Γυμνασ. Λευκάρων (Γυμνασ.: Γεώργ. Τσακίρης) καὶ Δημοτ. Σχολείου (Διευθ.: Κωνστ. Κουμενίδης), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 340. (*Ἔρ. εἰσ. 2359*).
- γ') Δημοτ. Σχολ. Ὀμόδου (Διευθ.: Στυλιανίδης), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 130. (*Ἔρ. εἰσ. 2355*).
- δ') Γυμνασ. Πεδουλά (Γυμνασ.: Κωνστ. Γιαλουρίδης), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 616. (*Ἔρ. εἰσ. 2353*).

¹ Σημαντικὸν ἔτι μέρος τῆς συλλεχθείσης ὕλης, κυρίως ἄσματα καὶ τινὰ παραμῦθια, ἠχογραφήθη μόνον, ἐγένετο δὲ κατόπιν ἀντιγραφή αὐτῆς εἰς τὸ Λαογρ. Ἀρχεῖον ὑπὸ τῆς γραφῆς Ἐλευθερίας Δήμου-Παλαδοπούλου (βλ. χφον, ἀρ. 2351, σελ. 639-1000).

² Τὸ χειρόγραφον τῆς λαογραφικῆς ὕλης καὶ τῶν κειμένων τῶν ἠχογραφεθέντων ᾠμάτων κατεχωρίσθη εἰς τὸ βιβλίον Εἰσαγωγῆς χειρογράφων ὑπ' ἀρ. 2351, ἡ δὲ μουσικὴ ὕλη εἰς τὸ βιβλίον Εἰσαγωγῆς τῆς μουσικῆς ἀπὸ τοῦ ἀριθμ. 5123-5558.

³ Ἐκτὸς τῶν λαογραφικῶν τούτων ὁμιλιῶν ὁ πρῶτος (Γ. Κ. Σπυριδάκης) ὠμίλησεν ἐν Λευκωσίᾳ τὴν 19 Νοεμβρ. εἰς τὴν σειρὰν τῶν διαλέξεων τοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου μὲ θέμα: «Ἐκ τῆς δημῶδους ἐπικῆς παραδόσεως τῆς Κύπρου», ὁ δὲ δεύτερος (Στ. Καρακάσης) τὴν 6 Νοεμβρ. μὲ θέμα: «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Νίκου Νικολαΐδη τοῦ Κυπρίου».

- ε') Γυμνασ. Λεμίθου (Διευθ.: Παναγιώτου), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 148. (*Ἀρ. εἰσ. 2354*).
- ς') Γυμνασ. Πολεμίου (Διευθ.: Γεώργ. Ἡλιάδης), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 946. (*Ἀρ. εἰσ. 2356*).
- ζ') Γυμνασ. Ἀγοροῦ (Ἐμπορ. Γυμνασίου. Διευθ.: Στυλ. Παπαδάκης) καὶ Δημοτ. Σχολείου (Διευθ.: Ἰωάνν. Μιχαήλ), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 122. (*Ἀρ. εἰσ. 2357*).
- η') Ἐμπορ. Κολλεγίου Κτήματος Πάφου (Διευθ.: Κωνστ. Λιασίδης), χειρόγρ. σχ. 4ου, σελ. 204. (*Ἀρ. εἰσ. 2358*).
- θ') Δημοτ. Σχολείων: Πέγλιας (Διευθ.: Θεοδ. Καρυδάς), Στρουμπιουῦ (Δημ/λοι: Σάββας Παπαέτης καὶ Ἄνδρ. Σωτηριάδης), χειρόγρ. σχ. 8ου, σελ. 208. (*Ἀρ. εἰσ. 2361*).
- ι') 1) Γυμνασίων: Ἀμμοχώστου (Γυμνασ.: Κυριάκος Χατζηϊωάννου), Κτήματος Πάφου (Γυμνασ.: Π. Παυλίδης), Τρικώμου (Γυμνασ.: Γ. Σεργίου). 2) Δημ. Σχολείων: Ἀκανθοῦ (Δημοδ.: Σωτήρ. Ὀρφανός), Κώμης Κεπίρ, Ἀγ. Ἰωάννου Ἀγοροῦ, Δρούσιας, Γερακιῶν, Σωτείρας κ.ἄ., σχ. 4ου, σελ. 306. (*Ἀρ. εἰσ. 2376*).¹
- ια') Κωνστ. Ἰωαννίδης, Λαογραφικαὶ ὁμιλίαι ἀπὸ τοῦ Ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ Κύπρου, σχ. 4ου, σελ. 94. (*Ἀρ. εἰσ. 2377*).

Γ'. Ἐκ τῆς γενικῆς ἐπισκοπῆσεως τῆς συλλεχθείσης ὑπ' ἐμοῦ λαογραφικῆς ὕλης (χφον ὑπ' ἀρ. 2351) παρατηρῶ, ὅτι ὁ λαϊκὸς πολιτισμὸς τῆς νήσου μὲ ἔντονα χαρακτηριστικὰ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως ἀπὸ τῆς Ἀρχαιότητος διὰ τοῦ μεταίωνος μέχρι σήμερον ἀνήκει μὲ τὰ ἰδιόμορφα γνωρίσματά του εἰς τὸν νησιωτικὸν κύκλον μὲ γλωσσικὰ στοιχεῖα κοινὰ πρὸς τὸν νότιον Δωδεκανησιακόν, πρὸς δὲ καὶ τὸν Κρητικόν,² ἰδίᾳ δὲ εἰς πολιτιστικὰ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς μορφῆς τῆς λαϊκῆς κατοικίας, τῆς ἀμφίσεως, τῶν δοξασιῶν καὶ ἐθίμων (κοινωνικῶν καὶ λατρευτικῶν), τοῦ γεωργικοῦ βίου κ.ἄ., μνημείων τοῦ λόγου (δημωδῶν ᾄσμάτων καὶ παραδόσεων, ὡς αἱ περὶ τὸν Διγενήν) κ.ἄ.

¹ Τὸ ἔργον ἡμῶν τῆς περισυλλογῆς λαογραφικῆς καὶ εἰδικώτερον μουσικῆς ὕλης συνέχισεν ὁ συνοδευσας ἡμᾶς κατὰ τὴν παραμονὴν μας εἰς Κύπρον ὡς ἄνω Κωνστ. Ἰωαννίδης, ὅστις ἀπέστειλεν εἰς τὸ Λαογρ. Ἀρχεῖον ἀργότερον, τῷ 1961, ὕλην ἠχογραφημένην ἐπὶ 10 ταινιῶν μαγνητοφώνου, μήκους ἐκάστης 270 μ., περιλαμβάνουσαν: μελωδίας ᾄσμάτων, μουσικὴν χορῶν, δημ. παραδόσεις καὶ παραμύθια.

² Πρβλ. καὶ Ν.Χ. Κορομηῆ, Κρητικοκύπρια, Κρητικὰ Χρονικά, τόμ. 7 (1953), σ. 147-160.

α') Ἡ λαϊκὴ κατοικία ἐνταῦθα ἀποτελεῖται ἐκ δύο χώρων, σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, τῶν ὁποίων ἡ στέγη (τὸ δῶμα) ὑποβαστάζεται εἰς τὸ μέσον εἰς τὰ παλαιότερα σπίτια διὰ μακρᾶς δοκοῦ, καλουμένης νεφκᾶς. Ἐπ' αὐτῆς καὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων στηρίζονται ἑκατέρωθεν αἱ δοκοί, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸ δῶμα. Ἐξειλιγμένη ἐκ τοῦ τύπου τούτου μορφή εἶναι ἡ οἰκία εἰς τὴν ὁποίαν ἡ νεφκά ἔχει ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τοξωτῆς καμάρας,¹ ὡς ἐν Κρήτῃ καὶ Δωδεκανήσῳ. Εἰς παλαιὰ σπίτια τῆς Ρόδου, ὅπου ὑπάρχει ἡ χονδρὴ αὐτὴ δοκός, ἡ νεφκά, καλεῖται μεσιά.²

Εἰκ. 2. Ἡ κυπριακὴ βράκα.

Εἰκ. 3. Τοπικὸν γυναικεῖον ἔνδυμα εἰς Ριζοκάρπασον.

Τὸ ἀνδρικὸν ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον βαίνει καὶ ἐνταῦθα πρὸς πλήρη ἐξαφάνισιν, εἶναι ἡ βράκα (εἰκ. 2), ὡς εἰς Κρήτην καὶ ἄλλας νήσους,³ μὲ τροποποιήσεις κατὰ

¹ Βλ. πλείονα εἰς Κωνστ. Ἀ. Γεωργιάδου, Τὸ ἀγροτικὸ σπίτι τῆς περιοχῆς Κυρηνείας Κύπρου, Λαογρ., τόμ. 15 (1953/1954), σ. 111 - 146.

² Βλ. Ἀναστ. Βρόντη, Παλιὰ σπίτια τῆς Ρόδου, Ρόδος 1950, σελ. 3, 10, 13.

³ Βλ. Εὐαγγελίας Κ. Φραγκάκι, Ἡ λαϊκὴ τέχνη τῆς Κρήτης. Ἡ ἀνδρική φορεσιά. Ἀθήνα 1960, σ. 119 κ.εξ., 138.

τόπους, διὰ δὲ τὰς γυναῖκας ὑπάρχουν ἐν χρήσει φορέματα μὲ στοιχεῖα νησιωτικὰ καὶ ὅμοια ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων.¹

β') Ἐκ τῶν δημαδῶν ἡρωικῶν παραδόσεων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχουν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Διγενὴν καὶ τὴν Ρήγαιναν. Περὶ τὰς σχέσεις τούτων ἔχει διαμορφωθῆ κύκλος δλόκληρος λαϊκῶν ἀφηγήσεων² καὶ ἐπικῶν τραγουδιῶν.

Αἱ παραδόσεις περὶ τὸν Διγενὴν ἀναφέρουν περὶ τῆς ὑπερανθρώπου σωματικῆς του δυνάμεως, οἶονεὶ ὡς περὶ τιτᾶνος, ἀρκεταὶ δὲ καὶ περὶ τῶν ἀγῶνων του πρὸς τὴν Ρήγαιναν τῆς Κύπρου. Σχετικαὶ μὲ τὴν ἀκατάβλητον σωματικὴν ρώμην του εἶναι αἱ συνδεόμεναι πολλαχοῦ τῆς νήσου (Κυθρέα,³ Παραλίμνι, Κάτω Πάφος) μὲ τὴν Πέτρα τοῦ Διγενῆ, πελώριον βράχον, καὶ τὴν παθικὴν ἢ παδικὴν τοῦ Διγενῆ⁴ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πάφου (Κοίλη καὶ Στρουμπί) (βλ. χφον, ἀρ. 2351⁵, σ. 543 καὶ 563) καὶ εἰς Μαραθάσαν.⁶

Εἰς τὰς διηγήσεις ταύτας ὁ Διγενὴς παρουσιάζεται ὡς ἐντόπιος ἥρωας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ δημῶδη περὶ αὐτοῦ ἕσματα, εἰς τὰ ὅποια διατηρεῖ τὰ παλαιότερα ἀκριτικὰ χαρακτηριστικὰ του.

Ἀρχαιότεραι ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων φαίνονται ὅσαι λέγουν περὶ τῆς μὴ προσκλήσεως τοῦ Διγενῆ εἰς τὸν γάμον, ὡς καὶ αἱ περὶ τῆς ἀποκρούσεως του ὡς γαμβροῦ. Οὕτω περὶ τοῦ χωρίου Πέτρα τοῦ Διγενῆ εἰς τὴν περιφέρειαν Κυθρέας ὑπάρχει ἡ κάτωθι παράδοσις εἰς τὴν Ἀκανθοῦ (χφ., σ. 230-31). «*Ἔιχε γάμο στὴν Ἀμμόχωστο καὶ δὲν τὸν ἐπροσκαλέσανε τὸν Διγενὴ κ' ἐθνομύθηκε. Κ' ἔπικιασε τὴν πέτρα (=βράχον) ἀπὸ τὸν Πενταδάχτυλο, νὰ τὴ σύρη (=νὰ τὴν*

¹ Βλ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἡ λαϊκὴ τέχνη τῆς Κύπρου, Νέα Ἑστία, τόμ. 56 (1954), τεύχ. 659, σ. 230 κ.ἐξ. Εἰδικώτερον περὶ τῶν κεντημάτων καὶ τῆς ὕφαντικῆς βλ. Ἀγγελικῆς Γ. Πιερίδου, Καρπασίτικα κεντήματα, Κυπρ. Σπουδ., τόμ. 17 (1953), σ. 55-56. Κεντήματα Σολιάς καὶ Μαραθάσας, Κυπρ. Σπουδ., τόμ. 20 (1956), σ. 67-72. Λευκαρίτικα κεντήματα, αὐτόθι, τόμ. 22 (1958), σ. 251-259. Κυπριακὴ λαϊκὴ ὕφαντικὴ, αὐτόθι, τόμ. 23 (1959), σ. 185-214. Πεσματζήδες καὶ μαντηλάρηδες στὴν Κύπρο, αὐτόθι, τόμ. 25 (1961), σ. 175-183.

² Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 44, ἀρ. 73. *Νεάρχου Κληροῦ*, Θροῦλοι καὶ παραδόσεις τῆς Κύπρου, Λευκοσία Κύπρου 1954, σ. 22-52 (τῆς Ρήγαινας), σ. 53-61 (τοῦ Διγενῆ). Ν. Κονομη, Κυπριακαὶ παραδόσεις, Λαογρ., τόμ. 15 (1953/54), σ. 405-409. Σίμ. Μενάρδου, Ἡ Ρήγαινα, Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ., τόμ. ΣΤ' (1902-6), σ. 117-148 κ.ἀ.

³ Περὶ τῆς ὀρθογραφίας τοῦ τοπωνυμίου βλ. Κ. Σπυριδάκιν ἐν Κυπρ. Σπουδ., τόμ. 4 (1940), σ. 113-14.

⁴ Βλ. καὶ εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 63, ἀρ. 119.

⁵ Ἐφεξῆς αἱ παραπομπαὶ μόνον ὑπὸ τὰ στοιχεῖα: χφ.

⁶ Βλ. Σίμ. Μενάρδου, ἐνθ' ἀν., σ. 125.

οίψη), νὰ τοὺς καταστρέψῃ. Ἡ μάνα του τὴν ὄρα πού 'κανε νὰ πετάξῃ τὴν πέτρα, ἔπκασε τὸ χέρι του καὶ ἡ πέτρα ἔπεσε στὸ σημεῖο πού 'ναι τώρα.

'Εκόψασι τὴν πέτρα κ' ἐκτίσανε τὸ χωριὸ πὸν κι αὐτὸ ὠνομάστηκε Πέτρα τοῦ Διγενῆ. 'Απὸ τὴν Πέτρα αὐτὴ ὑπάρχουν ἀκόμη ἐκεῖ δυὸ τρία κομμάτια». ¹

'Ἐτέρα παραδόσις ἐκ Κώμης Κεπίρ λέγει (χφ., σ. 226-27) : «Στὶς Σιτητὲς ἦτον χώρα κ' εἶχε καὶ βασιλιά. Κ' εἶχεν κόρη ὁ βασιλιάς τὴν ἐζήτησε ὁ Διγενῆς γιὰ γυναιῖκα. Ὁ βασιλιάς δὲν τοῦ τὴν ἔδωσε. Αὐτὸς ἐρεθίστηκε κ' ἔπιασε μὴν πέτρα νὰ τὴν σύρῃ κάτω στὴν πόλι, νὰ τὴν καταστρέψῃ. Ἐπιασε λοιπὸν τὴν πέτρα νὰ τὴν σύρῃ κάτω στὴν πόλι. Ἡ μάνα του, γιὰ νὰ μὴν σύρῃ τὴν πέτρα καὶ καταστρέψῃ τὴν πόλι, τοῦ χτύπησε στὸ χέρι καὶ ἔφυγε ἡ πέτρα κ' ἔπῃε κάτω στὸν ποταμό. Ἐκεῖ σῶζε-ται ὡς σήμερο καὶ τὰ σημάδια πού 'πιασε τὴν πέτρα φαίνονται οἱ πενταλιῆς (=δακτυλιῆς) τῆς χέρκας του». ²

Εἰκ. 4. Ἡ πέτρα τοῦ Διγενῆ εἰς Κάτω Πάφον.

'Ἐκ τῆς τελευταίας παραδόσεως ταύτης περὶ τῆς ἀποκρούσεως του ὡς γαμβροῦ πιστεύω, ὅτι θὰ διεμορφώθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας αἱ ἀναφέρουσαι περὶ τῆς ἀντιδικίας του πρὸς τὴν Ρήγαιναν. ³

Εἰς Κάτω Πάφον ὑπάρχει ἡ Πέτρα τοῦ Διγενῆ (εἰκ. 4). Ἐκεῖ πλησίον

¹ Βλ. παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως ταύτης εἰς Γ. Χ. Παπαχαλαράμπος, Κυπριακαὶ παραδόσεις, Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. 9 (1945), σ. 119-120. Παραλλ. ἐκ τοῦ χωρίου «Ἐξω Μετόχιν» βλ. ἐν Λαογρ., τόμ. 15 (1953-54), σ. 405-406, ἀρ. 10, πρβλ. καὶ σ. 407-8, ἀρ. 16 καὶ ἀρ. 17.

² Παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ταύτης ἐκ τοῦ ἰδίου χωρίου ἔχει δημοσιευθῆ ἐν Λαογρ., τόμ. 1 (1909-10), σ. 697. Εἰς ταύτην ὁ Διγενῆς παρουσιάζεται ὡς υἱὸς τῆς Ρήγαινας.

³ Βλ. σχετικῶς Σίμων Μενάρδου, ἔνθ' ἀν., σ. 124-25.

εἶχεν ἡ Ρήγαινα τὰ παλάτια της. Ὁ Διγενῆς τὴν ἐζήτησε νὰ τὴν νυμφευθῆ καὶ «ἡ Ρήγαινα ὑποσχέθηκε νὰ τὸν πάρῃ ἄντρα ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ φέρῃ νερὸ στὴν πόλι. Αὐτὴ ἐπίστευε διὰ τὸ Διγενῆς δὲν θὰ ἐτελείωνε τὸ ἔργο τοῦτο. Ὁ Διγενῆς θυμωμένος ἀνέβηκε στοὺς κρημνοὺς τοῦ Κτήματος καὶ μὲ τὸ μικρὸ του δάχτυλο ἔρριξε τὸ βράχο (εἰκ. 4) ἐναντίον της. Ἡ Ρήγαινα ἔρριξε ἐναντίον τοῦ Διγενῆ τὸ ἀδράχτι της, πού εἶναι μιὰ πέτρα ἀπὸ γρανίτη καὶ βρίσκεται στὸ Κτήμα εἰς τὴν τοποθεσίαν Κάτω Περιβόλια κάτω ἀπὸ τὰ σφαγεῖα τοῦ Κτήματος» (χφ., σ. 543).¹

Κατ' ἄλλην παραλλαγὴν ἀπὸ τὸ χωρίον Κισόνεργα «ὁ Διηνῆς ἤθελεν τὴ Ρήγαινα νὰ τὴν κάμῃ γυναῖκα του. Καὶ οἱ δυὸ ἦσαν παλληκάρκα.

Ἐἶπεν του, νὰ σὲ κάμω ἄντρα μου ἀλλὰ νὰ μοῦ φέρῃς τὸ νερὸ ἀπὸ τὴν Τάλαν (χωρίον πλησίον τῆς μονῆς τοῦ Ἁγ. Νεοφύτου) στὴν Πάφο (Κάτω Πάφον). Ὁ Διηνῆς ἔκαμε πετραύλακα κ' ἐπῆε τὸ νερὸ. Ἀκόμῃ σφύζονται σημεῖα τῶν ἀδλακιδῶν. Ὅταν τὸ ἐπῆε στὴν Πάφον τὸ νερόν, ἐρώτησέν τον ἡ Ρήγαινα: Ἐφερές το τὸ νερό; Λέει της: Θέλοντας ὁ Θεὸς καὶ μὴ θέλοντας τὸ ἔφερα. Ἀμέσως τ' ἀδλάκια ἀνοίξανε καὶ καταστράφησαν.

Ἡ Ρήγαινα τότε ἐμετάγνωσεν νὰ τὸν πάρῃ ἄντρα της καὶ τοῦ ἔρριξε τὸ ἀδράχτι της τὸ πέτρινο. Τότες ἐπκίασεν κ' ἐκεῖνος μιὰν πέτραν μεάλην καὶ τῆς τὴν ἔσυρε (=ἔρριψε)» (χφ., σ. 562).

Εἰς ἑτέραν παραλλαγὴν τῆς διηγήσεως ταύτης ἐκ Γιόλου (χφ., σ. 535) ἡ Ρήγαινα ἔχει ὑποκατασταθῆ διὰ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης. «Στὴν τοποθεσίαν Γκλαβάρη πού βρίσκεται κοντὰ στὰ χωρὰ Χόλι καὶ Σκούλι ὑπάρχει μιὰ ἐκκλησιά τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας, στὴν θέσιν Φυτεύια.

Ὁ Διηνῆς, λέον, ἐζήτησε νὰ πάρῃ γυναῖκα τὴν Ἁγία Αἰκατερίνα.

Ἡ Ἁγία Αἰκατερίνα εἶπεν του, ἂν δύνεσαι νὰ φέρῃς τὸ νερὸν στὸ κιουλίκι (=ἔπανλιν) μου ἀπὸ τὸν ποταμὸν τῆ Κεϊμένον, θὰ σὲ πάρω ἄντρα μου.

Ὁ Διηνῆς ἐπῆεν μὲ τὰ πόδια του κ' ἔκαμε τὸ πετραύλακο καὶ ἔφερεν τὸ νερὸ στὸ κιουλίκι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας. Ἄμα ἔφερε τὸ νερὸ κὶ ἄκουσέ το ἡ Ἁγία Αἰκατερίνα, ἔφυνεν κ' ἐπῆεν νὰ βαρκαριστῆ στὴν Πάφο. Ὁ Διηνῆς πῆεν πίσω τῆς κ' ἐπκίασεν ἕναν καγιάν (=πέτραν), τῆς ἔσυρεν (=ἔρριψε), εἶναι δουλειὲς δικές του, κὶ ἀκόμῃ ὡς τὴν σήμερον πάνω οἱ δαχτυλιές του».

Νεώτεραι φαίνονται αἱ διηγήσεις αἱ ἀναφέρουσαι περὶ τῆς καταδιώξεως ὑπὸ τοῦ Διγενῆ κουρσάρων καὶ τῆς ὑπερασπίσεως οὕτω διαφόρων συνοικισμῶν, ὡς τοῦ

¹ Κατ' ἀφήγησιν τοῦ Γεωργ. Ἡλιάδου, Διευθ. τοῦ Ἐμπορ. Γυμνασίου Πολεμίου. Πληρέστερον δημοσιεύεται ἡ παράδοσις ὑπὸ Νεάρχ. Κληρίδου, Θερῶλοι καὶ παραδόσεις τῆς Κύπρου, Λευκωσία 1954, σ. 46-48. Βλ. καὶ Σίμ. Μενάρδου, ἔνθ' ἂν, σ. 125.

χωρίου Στητές (χφ., σ. 226). «*Ἦρτεν καίκι κάτω στοῦ λιμνιῶνα στήν τοποθεσία Γαλλούνια (πρὸς βορρᾶν τῆς Κώμης Κεπίρ). Ἐπρόκειτο νὰ ξεβῆ σιρατὸς ἀπὸ τὸ καίκι νὰ λεηλατήσῃ τὴν πόλι πὸν ἦτανε στὴ θέσι Στητές.*

Ἄ *Διγενῆς* κάθτεου πάνω σ' ἓνα βουνό, στὸν Ἄ *Φώτη* δίπλα του ἐκάθτεου κ' ἦ μάνα του.

Ἄ *Διγενῆς* τὸ λοιπὸν μόλις εἶδε τοὺς πειρατές, πὸν ἦταν νὰ ξεβοῦνε ἔξω, ἐπκίασε μιὰ πέτρα νὰ τὴ σύρῃ (= νὰ τὴν ρίψῃ), νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ, νὰ μὴν ξεβοῦνε ἔξω. Ἡ πέτρα αὐτὴ ἦτανε λιθάρι μεγάλο καὶ θὰ περνοῦσε νὰ καταστρέψῃ τὴν πόλι.

Ἡ μάνα του ἔσπρωξέ τον στοῦ χέρι καὶ ἦ πέτρα ἔφυγε ἀπὸ τὸ χέρι του κ' ἐπῆε κάτω στοῦν ποταμό. Ἐκεῖ στέκεται τὸ λιθάρι μέσ' στὴ γῆ κ' ἦ τοποθεσία ὠνομάστηκε *Πενταδάχτυλος*. Εἰς τὸ Παραλίμνι λέγεται ἔτι ὅτι «*στήν τοποθεσία Φανὸς (ὄρος πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Παραλιμνιοῦ εἰς ἀπόστασιν 8 χιλιομ.) εἶναι μιὰ πέτρα μεάλῃ μὲ μιὰ τρῦπα στὴ μέση. Εἴχαμεν ἰκούσει ἀπὸ τοὺς παλιούς, πὸς ὁ Διγενῆς ἐκπιάσεν τὴν μὲ τὸ δάκτυλόν του τὸ μικρὸν καὶ τὴν ἔσυρεν, πὸς νὰ σκοτώσῃ τοὺς κουρσάρους*» (χφ. σ. 595).

Ἐκ τῶν παραδόσεων τούτων ἡ πρώτη, ἡ περὶ τοῦ χωρίου Στητές, ἔχει προφανῶς διαπλασθῆ ἐκ στοιχείων τῆς ἀναφερούσης περὶ τῆς μὴ προσκλήσεως τοῦ Διγενῆ εἰς τὸν γάμον (βλ. ἀνωτ., σ. 308-309).

Ἄ *Διγενῆς*, ὡς εἰς Κρήτην,¹ ἐθεωρήθη καὶ ἐνταῦθα εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ ὡς γίγας εἰς τὸ ἀνάστημα μὲ τεραστίας διαστάσεις, ὥστε νὰ δύναται νὰ στηρίζῃ τὸν ἓνα του πόδα ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἑνὸς ὄρους καὶ τὸν ἕτερον ἐπὶ ἄλλου, ἐκ τῆς θέσεως δὲ ταύτης νὰ κύπτῃ, διὰ νὰ πίνῃ νερὸ ἀπὸ τὸν εἰς τὸ βάθος κάτω μεταξὺ τῶν ὄρέων ρέοντα ποταμόν. «*Στὸ χωρὸ Κοίλη (βορειοδυτικῶς τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νεοφύτου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πάφου) λέγουν οἱ χωρκανοὶ ὅτι στήν τοποθεσία Ἀξύλου ὑπάρχει ἡ παθκιά τοῦ Διενῆ. Στὸ ἀπέναντι βουνὸ κατὰ τὸ χωρὸ Στρομπι ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ παθκιά τοῦ Διενῆ. Στὶς δυνὸ αὐτὲς παθκίαις λέγουσι ὅτι ἐπάτησε ὁ Διενῆς κ' ἔσκυφεν νὰ πιῇ νερὸ ἀπὸ τὸν ποταμὸ κάτω καὶ τὰ γένηια του ἐσταμάτησαν τὸ νερὸν τοῦ ποταμοῦ*» (χφ., σ. 563).² Παρατηροῦμεν ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ τοῦ Διγενῆ εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ εἰς τὰς παραδόσεις τῆς μέσης Κρήτης.³

¹ Βλ. Ἰ. Δ. Κονδυλάκη, *Νεοελληνικὴ μυθολογία*, Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθν. Ἐτ., τόμ. Α' (1883-84), σ. 275. Ν. Γ. Πολίτων, *Παραδόσεις*, τόμ. Α', 1904, σ. 69, ἀρ. 131, τόμ. Β', 1904, σ. 751-52.

² Ὅμοια παράδοσις ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν Κρήτην (Πλακιάς ἐπαρχ. Ἁγ. Βασιλείου Ρεθύμνης) βλ. Γεωργ. Ἰ. Κουρμούλη, Ἔπος καὶ ἐπικὴ ὕλη, Ἐπιστ. Ἐπετ. τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Παν. Ἀθηνῶν, περ. Β', τόμ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1954/55, σ. 218.

³ Βλ. Ἰ. Δ. Κονδυλάκη, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 275.

Μὲ τὸν Διγενὴν νομίζω ὅτι πρέπει νὰ συνδεθῆ καὶ τὸ τοπωνύμιον «ἡ μούτη τοῦ κῶρ Βασίλη» εἰς Ἄκανθού, ὅπως ἄλλως τε ἐξέφρασε τὴν γνώμην καὶ ὁ πληροφοροητής μου κ. Παντελίδης (χφ., σ. 145). Ἐκ τῆς «Πέτρας τοῦ Διγενῆ» ὡς τοπωνυμίας προῆλθον πιθανῶς κατόπιν καὶ ἄλλαι ὀνομασίαι βράχων, ὡς ἐπὶ παραδ. ἡ Πέτρα τοῦ Λιμνίτη, ἡ Πέτρα τοῦ Ρωμιοῦ κ. ἄ.

Πρὸς τὸν κύκλον τοῦ Διγενῆ καὶ εὐρύτερον τὴν ἀκριτικὴν παράδοσιν φαίνεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς συνάφειαν καὶ τὸ τοπωνύμιον «τὸ μονοπάτιν τοὺς Ἀπελάτες» εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Ἀθηαίνου (χφ., σ. 413). Ἀναφέρομεν ἔτι ὅτι ἀκριτικὰ τοπωνύμια, ὡς τοῦ *Λιάντρου*, τοῦ *Μαβιάνου*, τὸ *Βλάτιος*, ἀναφέρονται καὶ ἐν Κρήτῃ εἰς θέσεις ἐγγὺς τοῦ χωρίου Σελλιά τῆς ἐπαρχίας Ἀγ. Βασιλείου¹.

Σημειωτέα ἔτι καὶ ἡ παράδοσις περὶ τοῦ τοπωνυμίου «*Πάτημαν τ' Ἀράκλη*» εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Κάμπου Μαραθάσας ἐπὶ τοῦ ὄρους Τριπύλου. «*Δαλοῦν* δι' ἐκεῖ ἐπάτησεν ὁ Ἀράκλης πὸν μὲ τρεῖς πατικὲς ἐγύρισεν οὐλλὴν τὴν Κύπρον. Ἐκεῖ φαίνεται μιὰ πατικὰ πάνω στὴν πέτρα καὶ εἶναι μεσαία πατικὰ. Ἡ ἄλλη πατικὰ εἶναι σιὸν Ἀκάμα² καὶ ἡ ἄλλη στὴν Παπούτσα». (χφ., σ. 467).

Τὴν παράδοσιν ταύτην ἔχει καταγράψει καὶ ὁ Νέαρχ. Κληρίδης (Θρῦλοι καὶ παραδόσεις, ἔνθ' ἄν., σ. 59), παλαιότερον δὲ μόνον τὸ τοπωνύμιον «*Πάτημαν τ' Ἀράκλη*» ὁ Σίμ. Μενάρδος, ὅστις καὶ παρετήρησεν ὅτι κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ἐδεικνύοντο ἵχνη τῶν ποδῶν τοῦ ἥρωος (Λουκιαν., Ἀληθ. Ἱστορ. Α', 7). Δέον νὰ σημειωθῆ ὅτι παραδόσις διὰ «*πάτημαν τ' Ἀράκλη*» ἀπαντᾷ ἐπίσης καὶ εἰς Κεφαλληνίαν.³

γ') Αἶ περὶ τὴν Ρήγαιναν παραδόσεις, ἀποτελοῦσαι ἴδιον κύκλον, ἀπαντοῦν ὁμοίως εὐρύτατα διαδεδομένα καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν νῆσον καὶ ἐντοπισμένα εἰς διαφόρους τόπους, παλαιὰ μνημεῖα, κάστρα καὶ ἄλλας θέσεις⁴, ὅπου δεικνύονται τὰ σπίτια της, τὸ κάστρο της, ὁ πύργος της, τὸ θρονίον της, τὰ λι-

¹ Βλ. Γεωργ. Ἱ. Κουρμούλη, ἔνθ' ἄν., σ. 218-220.

² Τὸ τελευταῖον ἀκρωτήριον εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Κύπρου.

³ Βουνοκορφή εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πιτσιλιάς ὁ Γ. Λουκάς (Φιλολογ. Ἐπισκέψεις, τόμ. Α', 1874, σ. 32) ἀναφέρει ἐν Κύπρῳ καὶ «*λιγγρὶ καὶ λίγγραν τοῦ Ἡρακλείους*».

⁴ Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶ, τόμ. 18 (1905/6), σ. 332-33.

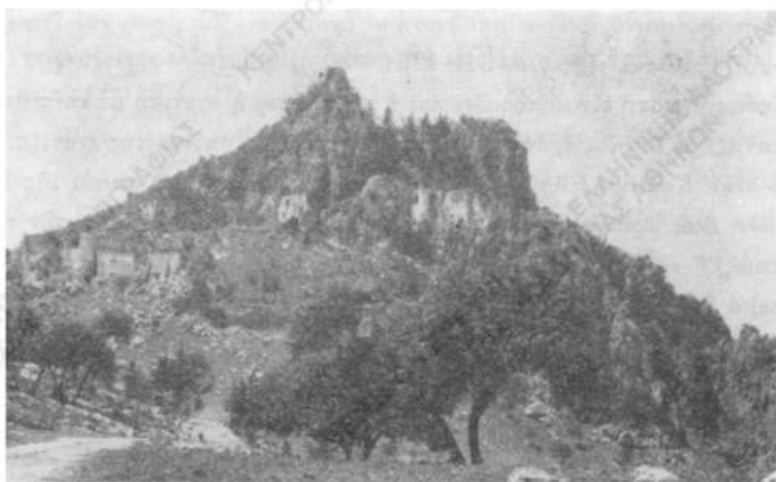
⁵ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', 1904, σ. 61, ἀρ. 114, τόμ. Β', 1904, σ. 742-43.

⁶ Βλ. γενικώτερον Σίμ. Μενάρδου, Ἡ Ρήγαινα, ἔνθ' ἄν., σ. 117-148. Σχετικαὶ παραδόσεις ἔχουν δημοσιευθῆ ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν., τόμ. Α', σ. 41-46, ἀρ. 68-80. Νέαρχ. Κληρίδης, Θρῦλοι καὶ παραδόσεις, ἔνθ' ἄν., σ. 22-31, 35-52. Ν. Κονομη, ἔνθ' ἄν., σ. 405-409. Γ.Χ. Παπαχαλαράμπος, Κυπριακαὶ παραδόσεις, Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. 9 (1945), σ. 119-120, περ. Μαθητ. Ἐστία, ἔτ. Ε' (1955), ἀρ. 15, σ. 158 κ.ἄ.

γκριά τῆς Ρήγαινας, ὁ κάμπος τῆς Ρήγαινας, ἡ μούττη (κημηνός) τῆς Ρήγαινας, ὁ λουτρὸς τῆς Ρήγαινας, οἱ θησαυροὶ τῆς Ρήγαινας, σπήλιοι τῆς Ρήγαινας, τὸ σκολεῖο τῆς Ρήγαινας, ὁ κούλας τῆς Ρήγαινας κ.ἄ.¹

Τῶν παραδόσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τύχει ἀπὸ πολλοῦ προσοχῆς ὑπὸ τῶν συλλογέων, πρὸς δὲ καὶ εἰδικωτέρας μελέτης,² κατεγράφησαν ὑπ' ἐμοῦ ἀρκεταὶ παραλλαγαί, προερχόμεναι ἐκ Λεοναρίσου (χφ., σ. 208-9), Κάρμι (χφ., σ. 339-343), Ἄνω Λευκάρων (χφ., σ. 370-71, 381), Πάνω Παναγιᾶς (χφ., σ. 495), Πολεμίου (χφ., σ. 527), Γιόλου (χφ., σ. 534-35), Κρίτου-Μαρῶτου (χφ., σ. 561).

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κυρηναίας αἱ παραδόσεις περὶ τὴν Ρήγαιναν ἔχουν ἐντοπισθῆ εἰς τὸ κάστρον τ' Ἄγιου Λαρκοῦ (Ἁγίου Ἰλαρίωνος) (εἰκ. 5) ἐπὶ τοῦ

Εἰκ. 5. Τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνος.

Πενταδακτύλου.³ Οὕτω ἀναφέρεται εἰς τὸ χωρίον Κάρμι περὶ τῆς κτίσεως τοῦ Κάστρου τούτου ὑπὸ τῆς Ρήγαινας (χφ., σ. 342), ὡς καὶ περὶ τῆς φοβεραῆς καταστροφῆς του διὰ τῆς ἑξαπατήσεως τῆς Ρήγαινας ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν διὰ στρατιώτου μετημφισμένον εἰς γυναῖκα ἐπίτοκον.

Τὸ θέμα τοῦτο τῆς ἀλώσεως δι' ἀπάτης ἔχει παραληφθῆ εἰς τὴν διήγησιν

¹ Βλ. εἰς Σίμ. Μενάρδου, ἔνθ' ἄν., σ. 118 κ.ἑξ.

² Βλ. ἄν., σ. 312 σημ. 6, ἔνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

³ Παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως δημοσιεύει καὶ ὁ Ν. Κληρίδης, ἔνθ' ἄν., σ. 25-30. Βλ. τοῦ αὐτοῦ, Τὸ φρούριον τοῦ Ἁγίου Ἰλαρίωνα. Ἱστορία καὶ θρύλοι. Λευκωσία Κύπρου 1958, σ. 17-24.

ταύτην προφανῶς ἐκ τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Κάστρου τῆς Ὁριᾶς, τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν εἰς τὸν συνοικισμὸν τοῦτον (χφ., σ. 339-341). Πλησίον τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου, δηλ. τοῦ Κάρμι, ὑπάρχει ἡ τοποθεσία « Στὸ Δράκο ». Ἐκεῖ « λαλοῦσιν οἱ πρωτινοί, οἱ ἐγινε δρακοντία μάχη αὐτῶν ποὺ πῆγαν νὰ πάρουν τὸ φρούριο τῆς Ρήγαινας. Στὴν μάχη αὐτὴ ἐνικήθη ἡ Ρήγαινα καὶ ἔπεσε ἀπὸ τὸν γκρεμό. Τὸ γαῖμα ποὺ ἔτρεξε ἐκεῖ ποὺ ἔγινε ἡ μάχη ἦταν τόσο πολὺ ποὺ πῆρεν (= παρέσυρε) ἐφτὰ χρο- νῶν δαμάλι» (χφ., σ. 342-43). Εἰς τὸ Κάρμι ὑπάρχει καὶ κτήριον, τὸ ὁποῖον λέγεται Σκολεῖο τῆς Ρήγαινας. « Λέγουσι πὺς τὸν καιρὸ ποὺ δὲν ὑπῆρχαν ρολόγια ἡ Ρήγαινα ἔκανε πάνω ἀπὸ τὸ φρούριο ἓνα σύνθημα κ' ἐσκολάζαν τὰ μωρὰ οἱ δά- σκαλοι. Στὸ σκολεῖο τῆς Ρήγαινας λαλοῦσι οἱ πρωτινοὶ πὺς τὸ χρυσάφι τῆς Ρήγαινας εἶναι ἐδῶ μέσα. Ἐνας ἄθθθρωπος εἶδεν ὄρομαν γιὰ τὸ θησαυρὸ κ' ἤρτε νὰ τὸν εὔρη. Ἐσκαψεν κ' ἔκβαλεν ἓνα πουρὶ (= πώρινον λίθον) μεγάλο. Μόλις ἐψήλωσε (= ἐσή- κωσε) τὴν πέτρα πάνω, ἄκουσε μιὰ φωνή κ' ἐφοήθηκε. Ἐπκιασέν τον ἓνα ρῖο, ἐπῆεν σπίτιν του κ' ἐπέθανε» (χφ., σ. 341-42).

Εὐρέως γνωστὴ εἶναι προσέτι καὶ ἡ παράδοσις ἡ σχετικὴ μὲ τοὺς θησαυροὺς τῆς Ρήγαινας, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποκρυβῆ εἰς τὰ 101 σπίτια τῆς (χφ., σ. 208-9). « Ἀπάνω στὴν Καντάρ¹ ὑπάρχουν ἑκατὸ σπίτια, ποὺ τὰ λέμε σπίτια τῆς Ρήγαινας. Ἐκεῖ ἦτανε ἓνας βοσκός. Τὴν νύχτα ποὺ λέουσι τὸν Καλὸν λόγο (= τὴν νύκτα τῆς Ἀναστάσεως) ἀνοιξε ἓνα ἄλλο σπίτι, τὸ ἑκατὸ ἓνα. Ἦτα γεμάτο χρυσάφι καὶ ἐμπέη (= ἐμπῆκε) ὁ βοσκός μέσα. Ὅταν εἶδε τὰ χρυσὰ ἐκεῖνα, κατέβασε τὴ βούρκα (= σακκὶ) του νὰ τὴ γεμώση. Ἐγέμωσε τὴ κ' ἐξέβη ἔξω νὰ φύη. Ἐξήχασε τὴν ματσούκαν του κ' ἐστράφη νὰ τὴν πιάση κ' ἔκλεισεν ἡ πόρτα κ' ἔμεινε μέσα. Ἐβάσταν ἓνα ρόδι μέσα στὸν κόρφο του κ' ἔτρωεν μιὰ κοκκίνα (= κουκκί) τὴν ἡμέρα, ὥστε ν' ἀνοίξῃ ἡ πόρτα.

Στὸ χρόνον, ὅταν ἄρχισε ὁ Καλὸς λόγος (= τελετὴ τῆς Ἀναστάσεως), ἀνοιξεν ἡ πόρτα κ' ἐξέβην ἔξω ὁ βοσκός κ' ἐγύρεβκεν τὸ κοπάδι του.

Ἔως τῶρα πηγαίνουν ἐκεῖ τὴν νύκτα τοῦ Καλοῦ λόγου, γιὰ νὰ ᾄδου, ἂν ἀνοίξῃ ἡ πόρτα».

Εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Κύπρον, ἐπαρχίαν Πάφου, ἀπαντοῦν παραδόσεις περὶ

¹ Ὅρος πλησίον τοῦ Τρικώμου.

² Παραλλαγαὶ ἔχουν δημοσιευθῆ ὑπὸ Σίμ. Μενάρδου, Ἡ Ρήγαινα, ἐνθ' ἀν., σ. 131. Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἀν., τόμ. Α', σ. 41-42, ἀρ. 68, ἐν Λαογρ. τόμ. 1 (1909-10), σ. 697. Ν. Κλη- ρίδη, Θρυλοὶ καὶ παραδόσεις, ἐνθ' ἀν., σ. 22-23, Ν. Κονομῆ, ἐνθ' ἀν., σ. 406, ἀρ. 12. Ν. Χρ. Χαράλαμπος, Οἱ θησαυροὶ τῆς Ρήγαινας, Μαθητ. Ἐστ., ἐτ. Ε' (1955), σ. 158. Αἰμ. Μακρίδου, Παραδόσεις γιὰ κρυμμένους θησαυροὺς, Αὐτόθι, σ. 1-92.

τοῦ ἔρωτος τοῦ Διγενῆ πρὸς τὴν Ρήγαιναν καὶ τῆς μεταξὺ των συγκρούσεως ἕνεκα τῆς ἀθετήσεως τῆς ὑποσχέσεώς της νὰ τὸν ὑπανδρευθῆ.¹

Τὰ πλεῖστα τῶν μνημείων, πρὸς δὲ καὶ πρόσωπα, ὡς ὁ Διγενῆς καὶ ὁ Ρήγας, μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται ἡ Ρήγαινα, ἀνήκουν χρονικῶς εἰς τοὺς βυζαντινοὺς, κυριώτατα δὲ εἰς τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας εἰς τὴν νῆσον. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ὄνομα Ρήγαινα φέρει ἐπίσης πρὸς τὴν περίοδον ταύτην ἐν τῇ νήσῳ. Ὁ Σίμος Μενάρδος εἰς τὴν εἰδικὴν ἐπὶ τῶν παραδόσεων τούτων μελέτην του (βλ. εἰς Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρ., τόμ. ΣΤ' (1902-6), σ. 133 κ.εξ.) ὑπεστήριξεν ὅτι εἰς τὴν Ρήγαιναν ἔχει ἐπιβιώσει ἡ ἀρχαία παράδοσις περὶ τῆς Παφίας Ἀφροδίτης, ἣτις ἐλατρεύετο ἐνταῦθα μὲ τὸ ὄνομα «Ἀνασσα» καὶ ὅτι εἰς τὴν περιφέρειαν ὅπου εὐρίσκετο ἡ Παλαίπαφος, ἔνθα ὁ ναὸς καὶ τὸ κέντρον τῆς λατρείας τῆς Κύπριδος, ἀπαντᾷ σήμερον ζωηροτέρα ἢ ἀνάμνησις τῆς Ρήγαινας.

Διηγήσεις περὶ Τριμμάτου εἶναι ἐντοπισμέναι πρὸς τὴν Δυτικὴν Κύπρον. Σχετικαὶ παραλλαγαὶ κατεγράφησαν εἰς Πηγαῖνια (χφ., σ. 5-6), Πεδουλάν (χφ., σ. 429-431)² καὶ Πάνω Παναγιάν (χφ., σ. 525).

Νοτιοανατολικῶς τοῦ χωρίου Πεδουλᾶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν εὐρίσκεται ἡ τοποθεσία Τρίμματος ἔνθα ἡ ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Παραδίδεται ὅτι ἔζη ἐκεῖ κάποτε ὁ Τρίμματος, ὁ ὁποῖος «εἶχε μία μεγάλην βατιὰν (=σύμπλεγμα βάτων) κ' ἐκεῖ ἦτον κρυμμένος μέσα. Ἦτον μεγαλόσωμος, εἶχε ὀκνὸ μάτια λαμπερὰ καὶ τὸ μεγαλύτερον πίσω στὸ σβέρος του.

Στὸν Πεδουλᾶ δὲν ὑπῆρχαν βρύσες μέσα στὸ χωρὸν. Ἦθελα νὰ πᾶσι οὐλλες οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ νὰ φέρουν νερὸ ἀπὸ τὸ πηγάδι (=πηγὴν) τοῦ Τρίμματου. Ὅταν ἐπήγαιναν ἐκεῖ τὰ παιδιὰ τὰ μικρά, ἔσκυβαν νὰ γεμώσουν τὸν μπότην (=δοχεῖον) τους. Ὅταν ἔσκυβαν στὸ πηγάδι νὰ γεμώσουν, τὰ ἄρπαζε ὁ Τρίμματος καὶ τὰ ἔβαλλεν μέσ' στὸ χαρκί (=καζάνι) κ' ἐχοχλούσασιν (=ἔβραζαν).

¹ Ἐπῆγε μιὰ γυναῖκα ἡ κουμέρα του, ἡ Λοῖνα, νὰ τὸν χαιρετήσῃ τὸν Τρίμματο.

² Ὅταν ἔφτασεν ἐκεῖ καὶ εἶδε τὸ χαρτοῖ (=χαλκοῦν λέβητα) γεμᾶτο μωρὰ κ' ἐχοχλούσασιν, ἔσκιασεν τὰ βούρη (=τὸ τρέξιμον) κ' ἔφνε. Πέρασε τὸν ποταμὸν καὶ ἔπεσε ταπισὼν τῆς ὁ Τρίμματος. «Αἶ κουμέρα!», τῆς ἐφώνασε, «σιράφου πίσω καὶ θὰ σοῦ δώσω τὸ ἀγγονάκι σου νὰ τὸ πάρῃς». «Πάω, κουμπάρε, νὰ φέρω τὸ χτένι μου καὶ τὸ ἀράχι (=ἄτρακτος). Τὸ ἐξέχασα καὶ πάω νὰ τὸ φέρω».

³ Ἐξεκίνησε ἡ γυναῖκα, ἔφρευγε. Δὲν ἐμποροῦσε νὰ περάσῃ τὸν ποταμὸν νὰ ὄρῃ

¹ Βλ. ἀνωτ., σ. 309-310.

² Βλ. καὶ εἰς Λαογρ. Ἀρχ., χειρόγρ., ἀρ. 2353 (συλλ. ὑπὸ μαθητῶν Ἑλλην. τοῦ Γυμν. Πεδουλᾶ, 1960) σελ. 181, 187-188, 193-198, 249, 273-75 κ.ά.

(ἐνν.: στο χωρκό). «*Ἐλα, κουμέρα Λοῖνα!*» ἄκουσεν οὐλλο τὸ χωρκό τὴν φωνήν του. *Ἡ κουμέρα του ἤριε στο χωρκό καὶ εἶπεν στοὺς χωρκανοὺς καὶ τοῦ Παπᾶ Λοῖζο. Ἐτρεξαν οὐλλοὶ οἱ χωρκανοί, ἐπῆσαν στὴν τοποθεσία Τρίμματος καὶ ἤϊραν τὸν Τρίμματο μέσα στὴ μεγάλη βατιὰ. Ὑπῆρχε ἕνας σπήλιος μεγάλος πῶδ μέσα ἀπὸ τὴ βατιὰ πὸν κατοικοῦσε ὁ Τρίμματος.*

Ἐνας χωρκανὸς ἔκαμε τὴν ἀπόφασιν, μπῆκε μέσα στὴ σπηλιὰ καὶ ἔσωσε δώδεκα παιδιὰ. Κατόπι ἐδῶσαν φωτιὰ στὴ βατιὰ καὶ ἐκάη μέσα ὁ Τρίμματος.

Ἐπειδὴ ἐκάη ὁ Τρίμματος καὶ ἐσώθησαν τὰ παιδιὰ καὶ ἀφέθη τὸ πηγᾶδι ἐλεύτερο, ἐκτίσθη ἐκεῖ μιὰ ἐκκλησιὰ τῆς Παναγίας, ἡ Ζωοδόχος Πηγὴ, πὸν σφύζεται ὡς σήμερο» (χφ., σ. 429-30).

Ἡ παράδοσις αὕτη, ἣτις ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν Κρήτην, ἡμαυρωμένη δὲ ἐξ ἐπιδράσεως ἄλλων διηγήσεων εἰς τὴν Δωδεκάνησον (Κάρπαθον καὶ Σύμην), ὅσον γνωρίζω, δὲν εἶχε τύχει καταγραφῆς μέχρι τοῦδε εἰς Κύπρον. Τὸ παραμῦθι τοῦ Τριμμάτου ἔνταυθα ἔχει περιεχόμενον ὅπως διάφορον τῆς ἐν λόγῳ παραδόσεως.

Εἰς εἰδικὴν μελέτην μου τῶν παραλλαγῶν τῆς παραδόσεως ταύτης περὶ τοῦ Τριμμάτου ἐν Κύπρῳ, τῶν Τριοιματῶν, Τριοιμάτηδων ἢ Τριοιμαμάτηδων ἐν Κρήτῃ, ὡς ἀνθρωποφάγων ὄντων, κατοικούντων εἰς σπήλαια, ὑποστηρίζω ὅτι ἡ ἐν λόγῳ διήγησις ἀποτελεῖ ἐπιβίωσιν τοῦ ἀρχαίου μύθου περὶ τοῦ Κύκλωπος Πολυφύμου καὶ ὅτι διεμορφώθη ὑπὸ τὴν νέαν ταύτην μορφήν της κατὰ τοὺς Βυζαντικοὺς χρόνους, πιθανώτατα εἰς τὴν Κρήτην, ἐκ σχετικῆς διηγήσεως περὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἣτις ἀπαντᾷ εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ψευδοκαλλισθένους (Βιβλ. II, κεφ. 33, ἔκδ. Müller). Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀχανοῦς Περσικοῦ κράτους ἐπροχώρησε μὲ τὸν στρατὸν του εἰς ἐρήμους καὶ ἀβάτους τόπους, ὅπου συνήντησεν ἀνθρώπους γίγαντας καὶ ἀνθρωποφάγους, οἵτινες κατόκουν εἰς σπήλαια, τῶν ὁποίων τὰς εἰσόδους ἐφρούρουσαν τριόφθαλμοι κύνες.

Ἐκ συμφυρμού τῆς παραδόσεως ταύτης τοῦ Ψευδοκαλλισθένους πρὸς τὴν σφζομένην εἰς τὸν λαὸν ἀρχαίαν παράδοσιν περὶ τοῦ Κύκλωπος Πολυφύμου νομίζω ὅτι διεπλάσθη, ὡς ἐλέχθη, ἀρχικῶς εἰς τὴν Κρήτην ἢ νεωτέρα περὶ τῶν Τριοιματῶν ἢ Τριοιμάτηδων, ἡ ὁποία παρὰ τὰ ἀρχαῖα γνωρίσματά της παρέλαβε καὶ στοιχεῖα ἐκ τῆς ἐν λόγῳ Ψευδοκαλλισθενείου διηγήσεως¹. Ἐκ τῆς Κρήτης κατόπιν

¹ Βλ. εἰς Ἀθαν. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1891, σ. 301-309 (εἰς τὴν παλαιότεραν ἔκδοσιν, τόμ. Γ', 1868, σ. 136-144). Ἰσμήνης Χατζηκώστα, Cyprus and Its Life. Ἡ Κύπρος καὶ ἡ ζωὴ της κλπ. Λονδίνον 1943, σ. 91-93.

² Βλ. πλείονα εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης (22-28 Σεπτ. 1961), τεῦχ. Γ', σ. 106-116.

διεδόθη ἢ παραδόσις ὑπὸ τὴν νέαν μορφήν της, δηλ. μὲ περιεχόμενον τοὺς Τριμμάτηδες, εἰς τὴν νοτιᾶν Λωδεκάνησον καὶ τὴν Κύπρον, ἔνθα ὑπέστη περαιτέρω ἐπεξεργασίαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὡς ἐπὶ παραδ. εἰς τὴν ἀνωτέρω Κυπριακὴν παραλλαγὴν.

Πρὸς τὸν ἀρχαῖον μῦθον πλησιάζει περισσότερον ἕκ τῶν Κυπριακῶν παραλλαγῶν ἢ κατωτέρω ἕκ τοῦ χωρίου Στρουμπὶ (χφ., σ. 564). «*Στὸ χωρὸν Λετίμπου ὑπῆρχε μιὰ γειτονιά πὸν ἦτον ἐκεῖ ἕνας ἄνθρωπος μ' ἕνα μάτι στὸ μέτωπο. Τὰ παιδιὰ τῆς γειτονιάς ἐκεῖ ἐχάνονταν κάθε μέρα. Εἶπαν, νὰ βουρῆση ὁ κόσμος (= νὰ κάμουν αἰφνιδιαστικὴν ἔφοδον), νὰ δοῦν πὸν χάνονται τὰ παιδιὰ. Ἦσαν ἕνα μεγάλο χαρὰ (= λέβητα) ἔσω (= εἰς τὸ σπίτι) αὐτοῦ πὸν ἔχε τὸ ἕνα μάτι καὶ μέσα χέρκα παιδιῶν. Τότες ἐκάλεσαν βοήθεια καὶ ἐκατεβῆκαν ὄλοι οἱ χωρκανοὶ τοῦ Λετύμπου καὶ τοῦ χωροῦ Καλέπιας καὶ τὸν ἐσκότισαν. Ἐκεῖ εἶναι ἕνας σπήλιος. Στὸ σπήλιο αὐτὸ εἶναι τώρα κτισμένη ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Κηρύκου». Ὑποπτεύω ὅτι τὸ στοιχεῖον ἐνταῦθα τοῦ μονοφθάλμου, ὡς ὁ Κύκλωψ, εἶναι μεταγενέστερον ἕκ λογίας ἐπιδράσεως.*

Διὰ ὀνόματα τόπων καὶ ἀρχαίων κτηρίων ἔχουν διαπλασθῆ παραδόσεις περὶ ὁμωνύμων ἐνταῦθα βασιλέων ἕκ τῶν ὁποίων προῆλθεν ἢ τοπωνυμία. Οὕτω εἰς τὸ Ριζοκάρπασον λέγεται, ὅτι ἢ εἰς τὴν περιοχὴν του τοποθεσία Ρά ν ι ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸν βασιλέα Ἡράνιον, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ κτίσῃ κάστρον εἰς τὸ βουνὸ τοῦ Ἁι Λια, τὸ ἀφῆκεν ὅμως ἡμιτελές. Εἰς δὲ τὸ ἀκρωτήριο Τράχηλος πέραν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἔμενεν ὁ βασιλεὺς Τράχηλος, ὅστις ἔκτισε τὸ κάστρον του εἰς σπήλαιον ἐντὸς τῆς γῆς, ὅπου καὶ εἶναι θαμμένη ἢ Ἄφροδιτή (χφ., σ. 111-112). Ἡ κώμη ἐπίσης Βασιλεία εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κυρηνείας ὀφείλει τὸ ὄνομα εἰς τὴν τοποθεσίαν Β α σ ι λ ε ι ἄ τ η ς, ὅπου ὑπῆρχε κάποτε βασιλιάς (χφ., σ. 309-310).

Εἰς τὸν Ἁγιον Θεόδωρον Πιτσιλιάς ὑπάρχει τὸ βουνὸ Παπούτσα, τὸ ὁποῖον ὀνομάσθη οὕτω, διότι ἢ κορυφὴ του ὁμοιάζει πρὸς παπούτσι. Λέγεται δὲ ὅτι ἢ κορυφὴ αὕτη κατὰ τὸν βιβλικὸν κατακλυσμὸν δὲν ἐκαλύφθη ὑπὸ τοῦ ὕδατος (χφ., σ. 451-52).¹

Σημειώνομεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Κρήτην παραδίδεται ὁμοίως ὅτι εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Ἰδης (τοῦ Ψηλορείτου) κατέφυγον οἱ Σαραντάπηχοι κατὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐπὶ Νῶε, διὰ νὰ σωθοῦν, διότι τὸ ὕδωρ δὲν ὑπερεκάλυψε πολὺ τὸ ὄρος.²

¹ Ἐκ τῶν χρόνων τῆς τουρκικῆς κατακτῆσεως ἢ καὶ παλαιότερον, οὐχὶ δὲ τῶν

¹ Βλ. καὶ *Νεάρχ. Κληρίδου*, Θρόλοι καὶ παραδόσεις, ἔνθ' ἀν., σ. 16-17.

² Βλ. *Ἰωάνν. Κονδυλάκη*, Νεοελληνικὴ τῆς Κρήτης μυθολογία. Γίγαντες. Δελτ. Ἰστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ., τόμ. 1 (1883/84), σ. 274-75. Πρβλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, ἔνθ' ἀν., τόμ. Α', σ. 68-69, ἀρ. 130.

κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν,¹ φαίνεται πιθανὸν ὅτι προέρχεται ἢ παράδοσις περὶ Καραμάνων, Τούρκων ἐκ Καραμανίας, ἢ ὁποία ἀπαντᾷ εὐρέως γνωστὴ εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἰδίᾳ τῆς Πάφου.

Εἰς τὸν Πεδουλὰν λέγεται ὅτι εἰς τὴν πλαγιὰν βουνοῦ παρὰ τὸ χωρίον Μουταλὰς ὑπάρχει ἡ τοποθεσία Τρουλλινός, ὅπου ἔκειτο κάποτε ἡ πρωτεύουσα τῆς Κύπρου. Ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐκκλησία Μολυβδοσκεπάστη, ὅπου ἐκρύφθησαν χίλια γυναικες, χῆραι, μὲ τὰ παιδιὰ των, ὅταν ἤρχοντο πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο οἱ Καραμάνοι. Ἐνῶ οὗτοι διεσκέδαζον ἔξω ἀπὸ τὴν Μολυβδοσκεπάστη, ἔχοντες μαζὶ καὶ ἓνα βιολιστὴν χριστιανόν, ἤρχισεν αἰφνης ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας νὰ κλαίῃ ἓνα μικρὸ παιδί. Ὁ βιολιστής, ἵνα μὴ γίνουιν οὕτως ἀντιληπτοὶ οἱ κρυμμένοι ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἤρχισε νὰ τραγουδῇ πρὸς εἰδοποίησιν αὐτῶν :

« Πνῖξε, μάννα, τὸ παιδί
νὰ γλυτώσῃς τὴ ζωή ».

Ὁ πασὰς ὅστις ἀντελήφθη τὴν σημασίαν τοῦ ἄσματος ἐφόνευσεν ἀμέσως τὸν ὀργανοπαίκτην, ἔπειτα δέ, ἀφοῦ ἠρεύνησε καὶ ἀνεκάλυψε τὴν κρύπτην, διέταξε νὰ τεθῆ πῦρ· οὕτω δ' ἐκάησαν οἱ κρυπτόμενοι (χφ., σ. 432-33).²

Εἰς ἑτέραν παραλλαγὴν τῆς διηγήσεως ταύτης ἀπὸ τὸ Πολέμι ἀναφέρεται, ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἐκρύπτοντο ἐντὸς σπηλαίου, ὅτι δὲ ὁ βιολιστὴς ἐτραγούδησεν, ὅτε ἤκουσεν ἔξωθεν τὸ μωρὸ νὰ κλαίῃ.

« Για σκότωσ' το, για πνῖξε το,
για δῶσ' του τὸ βυζὶ σου,
γιατ' ἔρχονται καὶ βρίσκου σε
καὶ χάνεις τὴ ζωή σου ».

Ὅπως δὲ μὴ ἐννοήσουν οἱ Καραμάνοι τὴν σημασίαν τοῦ ἄσματος συνέχισεν ἄδων :

Στὸν Πάνω δρῦ, στὸν Κάτω δρῦ, στοῦ Κύκκου τὸ μετόχι

μὲν (= μὴν) τὸ παραξηγήσετε καὶ τὸ τραγοῦδι τό 'χει» (χφ., σ. 527-28).

Παραλλαγὴ τῆς παραδόσεως ταύτης ἀπαντοῦν καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς εἰς Κέδαρες (βλ. εἰς Λαογ., τόμ. 17 (1957/58), σ. 614), εἰς Κοιλάνι (χφ., σ. 383)³ κ.ἄ., ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους.⁴

¹ Βλ. Θεοδ. Καλλινίκου, Κυπριακὴ λαϊκὴ μουσα, Λευκωσία 1951, σ. 176 σημ.

² Βλ. ἑτέραν παραλλαγὴν ἐκ τοῦ χωρίου Καλοπαναγιώτης εἰς τὸ περ. Μαθητ. Ἑστία, ἔτ. Δ' (1954), ἀρ. 12, σ. 136.

³ Παράδοσιν περὶ Καραμάνων, διαφόρου ὅμως περιεχομένου, βλ. εἰς Νεάργ. Κληρίδη, ἐνθ' ἄν., σελ. 89.

⁴ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. Α', 1904, σ. 14, ἀρ. 20 (Κίος) κ.ἄ.

Πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς Κύπρου ὑπὸ τῶν Τούρκων συνδέονται καὶ αἱ ἀκόλουθοι παραδόσεις ἐκ Λευκάρων. Λέγεται περὶ τῆς τοποθεσίας Λάσκαρης εἰς Κάτω Λεύκαρα, ὅτι τὸ τοπωνύμιον τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἐνετοῦ στρατηγοῦ Λάσκαρης, ὅστις ἐφονεύθη ἐκεῖ τὸ 1570 εἰς μάχην κατὰ τῶν Τούρκων (βλ. χφ., σ. 382). Ὡσαύτως καὶ ἡ ἐπωνυμία Συρκάτης «Ἀγ. Γεωργίου τοῦ Συρκάτη»¹ εἰς Πάνω Λεύκαρα, φέρεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ χυθέντος αἵματος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐσύρκασε (=ἐκορέσθη καὶ ἀηδίασε) ἡ γῆ κατὰ τὴν μάχην ἐκεῖ μεταξὺ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Τούρκων.²

Περὶ πειρατῶν, οἵτινες ἐτρομοκράτουν καὶ ἠρήμωνον τὰς νήσους καὶ τῆς καταστρεπτικῆς δράσεώς των ταύτης, ἔχουν διασωθῆ εἰς τὴν μνήμην τῶν κατοίκων διάφοροι παραδόσεις, ὡς αἱ περὶ ἐπιδρομῆς: α') εἰς τὴν Ἀφέντρια, ὅπου ἦτο παλαιότερον πόλις (βλ. χφ., σ. 89, 184), κατὰ τὴν νύκτα, ἐνῶ ἐτελεῖτο ἡ τελετὴ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ· β') εἰς τὴν θέσιν Κουφὸς ἔξωθι τοῦ χωρίου Ἀκανθοῦ κατὰ τὸ ἑσπέρας, ἐνῶ ἐωρτάζετο γάμος πρὸς ἀρπαγὴν τῆς νύμφης (χφ., σ. 229-230)· γ') εἰς Παραλίμνι ὅπου τοὺς πειρατὰς ἀπέκρουσαν καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος, ἐπελθόντες ἔφιπποι κατ' αὐτῶν (χφ. σ. 598-559). δ') εἰς τὸ χωρίον Πηγαῖνια ἀναφέρονται ἐπίσης πειραταὶ μὲ τὸ ὄνομα Βούκαροι (Βούραροι) (χφ., σ. 13).

Τῶν παραδόσεων τούτων (α', β') περὶ ἐμφανίσεως τῶν πειρατῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελετῆς τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς γαμηλίου διασκεδάσεως ὅμοιαι διατυπώσεις, ἦτοι περὶ αἰφνιδίας ἐφόδου πειρατῶν κατὰ πανηγυριστῶν κατὰ τὴν νύκτα τῆς παραμονῆς ἑορτῆς Ἁγίου, ἀπαντοῦν πολλαχοῦ τῶν νήσων, ἰδίᾳ τῶν Κυκλάδων, τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Κρήτης³.

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἔτι καὶ αἱ θρησκευτικαὶ καὶ περὶ ἐκκλησιῶν παραδόσεις⁴, ὡς αἱ περὶ τοῦ πῶς ἐκτίσθηκε ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας (χφ., σ. 160-162), περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς τοῦ Κύκκου, τῆς Παναγίας τῆς Γαλατόκτιστης εἰς Πηγαῖνια, τῆς Παναγίας τῆς Ἁγίας εἰς Λεονάρισσον (χφ., σ. 194), τῆς Ἁγίας Ἐλένης,

¹ Περὶ τῆς σημασίας τῆς ἐπωνυμίας ταύτης βλ. ἐν Μαθητ. Ἑστία, ἔτ. Ε' (1955), σ. 158.

² Τῆς σφαγῆς τῶν χριστιανῶν εἰς Λεύκαρα γίνεται μνεῖα καὶ εἰς τὸν θρηνον τῆς Κύπρου ὑπὸ Ροδινοῦ (στ. 132-161). Βλ. καὶ εἰς Σίμ. Μενάρδου, Ἡ Ἁγία Ἐλένη εἰς τὴν Κύπρον, Λαογρ., τόμ. 2 (1910), σ. 285-86.

³ Βλ. Γεωργ. Κ. Σπυριδάκη, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Μῆλον, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. 11/12 (1958-59), ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 289-290.

⁴ Βλ. καὶ Νεάρχ. Κληρίδου, Θρῦλοι καὶ παραδόσεις, ἐνθ' ἄν., σ. 66-86. Τοῦ αὐτοῦ, Μοναστήρια στὴν Κύπρῳ. Θρῦλοι καὶ παραδόσεις. Ἐκδ. Β'. βελτιωμένη, Λευκωσία Κύπρου, 1958.

τῶν Ἁγίων: Αὐξεντίου (χφ., σ. 227-228), Ἐπικλήτου (χφ., σ. 274-275), Μάμαντος καὶ Σπυριδωνος (χφ., σ. 276), τῶν Ἁγίων Σαράντα (χφ., σ. 275) κ.ἄ.

Ἐκ τούτων πλατύτερον διαδεδομένη εἶναι ἡ περὶ τοῦ Ἁγ. Μάμαντος, τῆς ὁποίας παραλλαγὰι κατεγράφησαν εἰς Γιόλου (χφ., σ. 541), Κάμπου Μαραθάσας (χφ., σ. 468-469, 471), Κοιλάνι (χφ., σ. 386), Κακοπετριάν (χφ., σ. 631), ὑπάρχουν δὲ καὶ δημοσιευμένα, ὅσον γνωρίζω, ἀπὸ τὸν Λυθροδόνητα (βλ. Λαογρ., τόμ. 15 (1953-54), σ. 151-52), τοῦ Μόρφου (βλ. *Ἄνθας Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου*, Ὁ Ἅγιος Μάμας, Ἀθῆναι 1953, σ. 81-83) καὶ ἄλλα μέρη (βλ. *N. X. Παπαχαραλάμπους*, Κυπριακαὶ παραδόσεις, Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. 9 (1945), σ. 118. *Νέαρχ. Κληρίδην* εἰς τὸ περ. Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. 15 (1951), σ. 104-108). Κατ' αὐτὰς ὁ Ἅγιος Μάμας, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκκλησία εὐρίσκεται κοντὰ εἰς τὸν Ἀμίαντον, ὅπου καὶ τελεῖται πανηγυρις τὴν 2αν Σεπτεμβρίου, ἦτο βοσκός. Ὅταν ἤλθην ὁ καιρὸς ν' ἀγιάσῃ «*ἐσύναξε τὸ κοπάδι καὶ τοὺς σκύλλους καὶ τὰ ἐλόγησε κ' ἔκαμε τὸ κοπάδι ἀγρινά* (= εἶδος ἀγρίας αἰγός) *καὶ τοὺς σκύλλους ἀλουπούς*» (βλ. ἐν Λαογρ., τόμ. 15 (1953/54), σ. 151-152). Τὰ ἀγρινά πού «*εἶναι στὸ ὄρος τοῦ Κύκκου* (= τῆς μονῆς τοῦ Κύκκου) *εἶναι τὸ κοπάδι τ' Ἀι Μάμα. Στὴν ἑορτὴ του ἐπαιάσαι τρία ἀγρινά καὶ ἐσφάζαν τὰ δυνὸ κ' ἐξαπολοῦσαν τὸ ἕνα. Μιὰ χρονιά ἐσφαζαν καὶ τὰ τρία καὶ ἀπὸ τότε δὲν ξαναπῆσαν*» (χφ., σ. 541, Γιόλου). Ἡ παραλλαγὴ ἐκ Κάμπου Μαραθάσας (χφ., σ. 471) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἅγιος Μάμας «*ἦτον ἕνας κυνηγός. Αὐτὸς ἐπαιζεν* (= ἐκυνηγοῦσε) *πολλὰ ἀγρινά. Μιὰ βολὰ πού πῆεν νὰ κυνήσῃ ἤνρε δυνὸ κλιάρους* (= κριάρια, ἀσιρνικά ἀγρινά). *Ἐτρεχέν τα ξοπίσω, νὰ τὰ παίξῃ. Ἐτσι σὰν τὰ ἔτρεχε ξοπίσω ἄφρασιν ἀπὸ δυνὸ κερκὰ* (= κηρία) *στὸ κάθε ἀγρινό. Αὐτὸς ἐφοήθηκε. Ἐππῆεν εἰς τὸ χωρκό, ἀρρώστησε καὶ σὲ ὀκτὼ μέρες ἐπέθανε*».

Εἰς πάσας τὰς παραλλαγὰς ταύτας ὁ Ἅγιος Μάμας λέγεται ὅτι ἦτο ἀρχικῶς βοσκός. Ἀφοῦ δὲ ἀνεδείχθη Ἅγιος, ἤρχοντο κατὰ τὴν ἑορτὴν του ἐθελουσίως τρία ἀγρινά, δύο ἀρσενικά καὶ ἕνα θηλυκόν, τῶν ὁποίων τὰ δύο, τὰ ἄρρενα, ἐθυσίαζαν οἱ πανηγυρισταί. Ὅτε κάποτε ἐθυσίασαν καὶ τὸ τρίτον, τὸ θῆλυ, τὰ ἀγρινά δὲν ἐπανῆλθον πλέον. Εἰς τὴν δευτέραν τῶν ὡς ἄνω παραλλαγῶν ἀναφέρεται ὅτι τὰ ἀγρινά κατεδιώχθησαν ὑπὸ κυνηγοῦ καὶ ὅτι ἐπ' αὐτῶν ἐφάνησαν δύο κηρία ἀνημμένα. Εἰς ἄλλην παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως τὰ ἀγρινά συνάπτονται καὶ μὲ τοὺς Ἁγίους Ἡλιόφωτους, τῶν ὁποίων μονὴ ὑπάρχει ἐν Κύπρῳ. Κατὰ τὴν παραδόσιν οὗτοι ἦσαν ποιμένες εἰς τὸ ποίμνιον τοῦ Ἁγίου Μάμαντος (βλ. εἰς τὸ περ. Μαθητ. Ἐστία, ἔτ. Δ' (1953-54), ἀρ. 11, σ. 87-88).

Αἱ παραδόσεις αὗται περὶ ἀγρινῶν, ἀλλαχοῦ ἐλάφων κ.ἄ., ἀπαντῶσαι εὐρύ-

τερον διαδεδομένα εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἰδίᾳ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος¹, εἶναι ἀρκούντως παλαιαί, γνωσταί ἤδη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων². Αἱ κυπριακαί, ὡς ἄνω, παραλλαγαὶ φαίνεται ὅτι θὰ εἶχον διαμορφωθῆ ἤδη κατὰ τὸν 14ον αἰ., δεδομένου ὅτι ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς ἀναφέρει ὑπάρχουσαν τότε σχετικὴν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἁγίου Μάμαντος ὡς βοσκοῦ, ὅστις «ἐπιανε τοὺς λιόντας καὶ ἀγάλειν τοὺς καὶ ἐπολόμαν τυρὶν καὶ ἐτάγιζεν τοὺς πτωχοὺς καὶ ἐτρέξαν τον οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἐσκοντυλῆσεν, καὶ ἐτζακκίσθην τὸ γαλευτήριν καὶ ἐχενώθην τὸ γάλαν καὶ φαίνεται ὁ τόπος τοῦ γαλάτου ἕως τὴν σήμερον»³.

Τῆς αἰτιολογικῆς διηγήσεως περὶ τοῦ καθορισμοῦ ἑορτασμοῦ τῆς μνήμης τοῦ Ἁγ. Κασσιανοῦ τὴν 29ην Φεβρουαρίου, ἤτοι κατὰ δίσεκτον ἔτος, καὶ τῆς μειονεκτικῆς θέσεώς του ἔναντι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κατέγραψα δύο παραλλαγάς, τὴν μίαν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Κύκκου (χφ., σ. 492-93), τὴν δ' ἑτέραν εἰς Κακοπετριὰν (χφ., σ. 626). Κατὰ τὴν δευτέραν παραλλαγὴν «ὁ Ἁγ. Κασσιανὸς ἀγκάλεσε σὺν Θεῷ (=κατηγόρησε ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τοῦ Θεοῦ) τὸν Ἁγ. Νικόλα, γιατί ἐπαῖρναν (=ἐχάριζαν) του λαμπάδες, γιορτιάδες, λουτουρκές καθημερινῶς.

Τὴν ἡμέρα τῆς δίκης ὁ Ἁγ. Νικόλας ἄργησε νὰ πάη· ἔφτασε τὴν τελευταία στιγμήν ἰδρωμένος. Λέει του τὸ δικαστήριον· «πῶς ἔτσι ἰδρωμένος;» Λέει ὁ Ἁγ. Νικόλας· «ἐπροσπάθησα νὰ ἐγλύτωσα ἕναν παιδὶ πὸν τὴ θάλασσα πὸν κιντύνεγε νὰ πνιγῆ».

Τότες ὁ Ἁγ. Κασσιανὸς καταδικάστηκε νὰ ἐορτάζεται κάθε τέσσερα χρόνια».

Ἡ παράδοσις αὕτη, τῆς ὁποίας ἐλάχισται καταγραφαὶ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἦσαν γνωσταί μέχρι πρό τινος, ἀπαντᾷ, ὡς γνωστόν, πολὺ διαδεδομένη εἰς τὸν ρωσικὸν κόσμον, μεταδοθεῖσα εἰς αὐτὸν ἐκ Βυζαντίου.⁴

¹ Βλ. βιβλιογραφίαν παρὰ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἐν Ἑπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 28 (1958), σ. 566. Ἄλλαι ἔτι πληροφορίες εἰς Γ. Ἀ. Μέγα, Θυσία ταύρων καὶ κριῶν ἐν τῇ ΒΑ Θράκη, Λαογρ., τόμ. 3 (1911/12), σ. 155, 160, 171 καὶ Δημ. Λουκάτου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς Μεγαλήσι Λευκάδος (1-15 Ἰουλ. 1958), Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. 11/12 (1958-59), ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 266.

² Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Ἀκριτικά ἔξματα. Ὁ θάνατος τοῦ Διγενῆ, Λαογρ., τόμ. 1 (1909-10), σ. 191-192, Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Θυσία ἐλάφου ἐν νεοελληνικῇ παραδόσει καὶ συναξαρίοις, Λαογρ., τόμ. 6 (1917), σ. 192 κ.ἐξ. Πρβλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἐνθ' ἄν., σ. 566-67.

³ Βλ. Σίμ. Μενάρδου, Ἡ ἁγία Ἑλένη εἰς τὴν Κύπρον, Λαογρ., τόμ. 2 (1910), σ. 267.

⁴ Βλ. βιβλιοκρισίαν ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἐν Λαογρ., τόμ. 16 (1956-57), σ. 317-323, 580 τοῦ βιβλίου τοῦ Oskar Loorits, Der heilige Kassian und die Schaltjahrlegende, Helsinki 1954.

Πολλαχού τῆς Κύπρου ὑπάρχουν ὑπολείμματα παλαιότερων παραδόσεων περὶ δράκων. Εἰς τὸ χωρίον Σκούλι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ συνοικισμοῦ Εὐρέτου ὑπάρχει σπήλαιον, τὸ ὁποῖον λέγεται Δρακοντόσπηλιος (χφ., σ. 537). Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πέγιας ἀναφέρεται Δρακοντότρουπα (χφ., σ. 582), μεταξύ δὲ τῶν χωρίων Πολέμι καὶ Ψάθι ὑπάρχει μέγας ογκόλιθος, ὃ ὁποῖος καλεῖται Δρακοντόροσος (χφ., σ. 528). Εἰς τὸν Πάνω Πύργον τῆς Τηλλυρίας ὑπάρχει βουνοκορφή, ἣ ὁποία καλεῖται Παλιώματα τοῦς δράκους (σ. 6). Ἡ παράδοσις ἀναφέρει περὶ τῆς πάλης ἐκεῖ δύο δράκων, τοῦ δράκου τῆς Μεσαορίας μὲ τὸν δράκον τῆς Πάφου.¹

Ἐκ τῆς γενικῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν Κυπριακῶν παραδόσεων παρατηρεῖται εἰς αὐτὰς στρωμα παλαιότερον, εἰς τὸ ὁποῖον συντηροῦνται ἀρχαῖαι ἐπιβιώσεις, ὡς ἐπὶ παραδ. τὸ τοπωνύμιον Τὸ πάτημαν τ' Ἀράκλη, εἶτα δὲ τὸ μεσαιωνικὸν ἐκ τοῦ ὁποίου διασφύζονται καὶ αἱ θρησκευτικαὶ περὶ ἐκκλησιῶν παραδόσεις, αἱ ἀκριτικά, ἰδίᾳ περὶ τὸν Διγενῆν, καὶ τὸ στρωμα ἐκ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, τῆς φραγκικῆς περιόδου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰ., εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν αἱ περὶ τὴν Ρήγαιναν.

Αἱ περὶ πειρατῶν παραδόσεις ἐκ τῶν παρατηρουμένων εἰς αὐτὰς ὁμοίων στοιχείων πρὸς σχετικὰς παραδόσεις ἐκ Κρήτης καὶ ἄλλων νήσων, ἥτοι τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Δωδεκανήσου, φαίνονται παλαιότεραι τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας.

Νεώτερον κύκλον, ἥτοι ἐκ τῶν χρόνων πιθανῶς τῆς τουρκοκρατίας,² ἀποτελοῦν αἱ περὶ Καραμάνων, πρὸς δὲ καὶ ἄλλαι μὲ θέμα τὴν ἀρπαγὴν νεανίδων ὑπὸ Τούρκων, ὡς ἡ διήγησις διὰ τὴν τοποθεσίαν Φονιάς εἰς Ριζοκάρπασον (χφ., σ. 84-89).

δ'.) Εἰς τὸν κύκλον τῶν δημῶδων ᾄσμάτων τὰ ἀκριτικά, πολλαὶ παραλογαὶ καὶ τινὰ ἐρωτικὰ ἄδονται προσηρμοσμένα εἰς τὸ κείμενον πρὸς τὸ ἐντόπιον γλωσσικὸν ἰδίωμα καὶ τὸν διαμορφωμένον ἐνταῦθα διὰ τὰ ἐπικά ᾄσματα τρόπον μουσικῆς ἐκτελέσεως. Τὰ τραγούδια ταῦτα ἀποτελοῦν τὸ ἀρχαιότερον στρωμα τοῦ δημῶδους ποιητικοῦ θησαυροῦ τῆς νήσου. Πολλὰ τούτων εἶναι ἀκριτικά, μὲ ἀρχαιότροπα χαρακτηριστικά, διασφύζοντα οὕτω ἐμφανῆ τὴν ἱστορικὴν τῶν καταγωγὴν ἐκ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἄλλα δὲ μορφῆς παραλογῆς προέρχονται καὶ ἐκ τῶν κατόπιν χρόνων μέχρι τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως (1570), τινὰ δὲ καὶ ἐκ τῶν μετ' αὐτὴν χρόνων.

¹ Βλ. Ν. Κληρίδου, Θρυλοὶ καὶ παραδόσεις, ἐνθ' ἄν., σ. 92-93.

² Βλ. ἄλλας παραδόσεις εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Γ. Χ. Παπαχαλαράμπου, Κυπριακαὶ παραδόσεις, Κυπρ. Σπουδ., τόμ. 9 (1945), σ. 120-121.

Περὶ τῶν ἀκριτικῶν ἐνταῦθα ἄσμάτων, τῶν ὁποίων εἶναι μεγάλη ἡ σπουδαιότης εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξέτασιν τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως τῆς ποιήσεως ταύτης, ὑπάρχει ἔτι τὸ ζήτημα περὶ τοῦ χρόνου τῆς εἰσαγωγῆς των εἰς τὴν Κύπρον ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Κωνστ. Σάθα τὸ πρῶτον καὶ ὑπὸ τοῦ Σίμ. Μενάρδου κατόπιν, ὅτι ἡ διάδοσις των εἰς τὴν νῆσον ἐγένετο ἐκ Πόντου ὑπὸ Κυπρίων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7ου καὶ ἀρχομένου τοῦ 8ου αἰῶνος.¹ Ὁ Ν. Χ. Κονομηῆς παρατηρεῖ ἐπὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης, πλὴν ἄλλων, ὅτι κατὰ τὸν 8ον αἰῶνα, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς σχετικῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀκριτικῆς ποιήσεως, τὰ τραγούδια αὐτὰ μὲ τὸ σημερινόν των ἐν Κύπρῳ περιεχόμενον δὲν εἶχον τότε ἀκόμη διαμορφωθῆ, πρὸς δὲ ὅτι οἱ Κύπριοι τὸν 7ον αἰ. δὲν εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Πόντον ἀλλ' εἰς Προποντίδα, ἐπομένως ἡ ἀνωτέρω ἄποψις δὲν εὐσταθεῖ.² Νομίζω ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῶν ἄσμάτων τούτων εἰς τὴν νῆσον θὰ ἔλαβε χώραν μᾶλλον κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 11ου αἰ. ἢ καὶ ἀργότερον, ὅτε ἔνεκα τῆς τουρκικῆς εἰσβολῆς ἤρχισεν ἀθρόα ἡ ἔξοδος τοῦ Μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς σωτηρίαν εἰς ἄλλας βυζαντινὰς περιοχὰς μεθ' ὧν καὶ ἡ Κύπρος.

Ἀντιστοιχῶς πρὸς τὰ ἄσματα ταῦτα ἀπαντοῦν ἐνταῦθα καὶ ἄλλα, οἷον παραλογαί, ἐρωτικά, σατιρικά κλπ., τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἔχουν εἰσαχθῆ εἰς νεωτέρους χρόνους ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν τόπων, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν νήσων, ἰδίᾳ τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Κρήτης. Ἐκ τούτων σημειώνομεν κατωτέρω τινά:

α) Ἀκριτικά :

1. Οἱ ἐννιά ἀδελφοὶ στὸν πόλεμο. Κωνσταντῆς (Βασίλεια, χφ., σ. 314-15, 323-24. Ἀγ. Γεώργιος Κυρηνείας, χφ., σ. 337-38. Κοιλάνι, χφ., σ. 389. Παράλιμι, χφ., σ. 597. Κυπρ. Γράμμ., ἔτ. Στ' (1941-42), σ. 139, 211. Θ. Καλλινίκου, Κυπριακὴ λαϊκὴ μοῦσα, Λευκωσία 1951, σ. 32-33).

2. Τοῦ Κάστρου τῆς Ὠριᾶς. (Γερακιές, χφ., σ. 445. Κάρμι, χφ., σ. 339, σ. 340¹ βλ. καὶ Ν. Κληρίδου, Θρυλοὶ καὶ παραδόσεις τῆς Κύπρου, 1954, σ. 27-28. Περ. «Κύπρος», (ἔτ. 1911), σ. 41). Τὸ θέμα τοῦ ἄσματος τούτου συνεφύρθη εἰς τὸ Κάρμι μὲ τὰς παραδόσεις περὶ τὴν Ρήγαιναν, οὕτω δὲ ἀναφέρεται καὶ ὡς παραδόσεις μὲ τὴν Ρήγαιναν, βασιλίσσαν τοῦ ἐμπορθουμένου δι' ἀπάτης κάστρου (χφ., σ. 340-341 καὶ Ν. Κληρίδου, ἔνθ' ἀν., σ. 26-27).

β) Παραλογαί.

1. Τρεῖς Καλογέροι κρητικοί (Πάνω Παναγιά, χφ., σ. 514. Ἀγ. Γεώργιος

¹ Βλ. εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Ν. Χ. Κονομηῆ, Πόθεν καὶ πῶς μετεφέρθη ἡ ἀκριτικὴ ποίησις ἐν Κύπρῳ, Κυπρ. Γράμμ., τόμ. 19 (1954), σ. 247-250.

² Βλ. ἔνθ' ἀνωτ.

Κυρηνείας, χφ., σ. 338. Γερακιές, χφ., σ. 441. Μαθητ. 'Εστ., ἀρ. φ. 19 (1957), σ. 25. Κυπρ. Γράμμ., ἔτ. Θ' (1944-45), σ. 173. Λαογρ., τόμ. 10 (1929-32), σ. 570-71, Θεοδ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἄν., σ. 136-37.

2. Τὸ κρυφογκάστρωτο κορίτσι' (Πάνω Παναγιά, χφ., σ. 508-509. 'Αθ. Σακελλαρίου, Κυπριακά, τόμ. Β', 1891, σ. 147-148).

3. Μηλίτσα, πού 'σαι στὸν γκρεμὸ τὰ μῆλα φορτωμένη' (Παραλίμνι, χφ., σ. 596, 788, 1012. 'Αθ. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἄν., σ. 198).

4. 'Αδελφὸς φονεύει τὴν ἀδελφή του πὸν κάθεται στὸν καφενέ' ('Ακούσετε τί 'γίνη στῆς Πάτρας τὰ χωριά) (Πέγια, χφ., σ. 579. Θ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἄν., σ. 184-185).

5. Τῆς Θεονίτσας' (Παραλίμνι, χφ., σ. 597, 1015. Κοιλάνι, χφ., σ. 394. Λεονάρισον, σ. 659. Θεοδ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἄν., σ. 168-69).

6. Δώδεκα χρονῶ κορίτσι χήρα πάει στὴ μάννα του' (Περιστερῶνα, χφ., σ. 623. 'Αγιος Θεόδωρος, χφ., σ. 465).

7. 'Η Κατερινιῶ πὸν τὴ σκοτώνει ὁ ἄντρας της' (Περιστερῶνα, χφ., σ. 624).

8. 'Αποστολὴ τῆς μάννας εἰς τὴν ἀγαπητικὴν' ('Αθηαίνου, χφ., σ. 616).

9. Κακὴ πεθερά' (Κρίτου-Τέρρα, χφ., σ. 567. Γιόλου, χφ., σ. 544-545 Θεοδ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἄν., σ. 60-61).

10. 'Εβραιοπούλα' (Περιστερῶνα, χφ., σ. 621-622. Γερακιές, χφ., σ. 444. Θεοδ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἄν., σ. 27-29).

11. Τοῦρκος ἀγάπησε τὴ Ρωμοπούλα' (Πάνω Παναγιά, χφ., σ. 506).

12. Μάννα φόνισσα' (Κυπρ. Χρον., ἔτ. Ι (1934), σ. 218-19).

13. 'Η 'Αρετὴ (τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ)' ('Αθαν. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἄν., τόμ. Β', σελ. 184-86. Πάφος, ἔτ. 1939, σ. 456-57).

14. 'Η Τριανταφυλλένια' ('Αθ. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἄν., τόμ. Β', σ. 156. Κυπρ. Γράμμ., ἔτ. Δ' (1939-40), σ. 560. Ξενοφ. Φαρμακίδου, Κύπρια ἔπη, 1926, σ. 118-121).

15. Θνήσκων ναύτης (τὸ ναυτόπουλο). 'Αθ. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 198-200.

γ') Ξενιτειᾶς.

1. 'Η κατάρα τῆς μάννας' Διώχνεις με, μάννα, διώχνεις με' (Γερακιές, χφ., σ. 434-35. 'Αγ. Θεόδωρος, σ. 458-59. Βλ. καὶ 'Αθ. Σακελλαρίου, ἔνθ' ἄν., σ. 200. Κυπρ. Χρον., ἔτ. Ι' (1934), σ. 226. Θεοδ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἄν., σ. 180-181).

δ') Σατιρικά.

1. 'Ο μαραζιάσης ἄντρας' (Κοιλάνι, χφ., σ. 388).

2. Πῶς τὸ τρίβουν τὸ πιπέρι (τραγούδι καὶ χορὸς)· (Κάριμ, χφ., σ. 351. Καμινάρια, σ. 734. Θ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἀν., σ. 146-47).

3. Κάτω στὸν παχὺ τὸν ἄμμο Ἀρβανῖτες κάνουν γάμο· (Κυπρ. Χρον., ἔτ. Ι' (1934), σ. 226-27).

ε') Ἐρωτικά.

1. Ἐκλογή γυναικός· (Πέγια, χφ., σ. 579, 788).

2. Κυνηγὸς καὶ κόρη ποὺ πλύνει καὶ πιάνεται στὰ βρόγια του· (Ἀθηαῖνου, χφ., σ. 616-17. Ἀκανθού, χφ., σ. 247).

3. Κυνηγὸς καὶ πέριδικα· (Ἀκανθού, χφ., σ. 258).

4. Ἡ φωλιά τῆς πέριδικας. «Ἡ πέριτικά ἔκτισε φωλιά»· (Ἀκανθού, χφ., σ. 257. Κυπρ. Γράμμ., ἔτ. Δ' (1939-40), σ. 123, ἔτ. Γ' (1941-42), σ. 100-104).

5. Δώδεκα χρόνους στὸ στρατὸ κανεῖς δὲν ἦρθε νὰ μὲ ἰδῆ, στὴν Πόλι καὶ στὴ Δαμασκὸ· (Περιστερῶνα, χφ., σ. 622-623).

6. Ἀπὸ ξένο μέρος κι ἀπὸ μακρινό, ἦρθε ἓνα κορίτσι δώδεκα χρονῶ· (Ἀθηαῖνου, χφ., σ. 619-620. Γερακιές, χφ., σ. 440).

ς') Διάφορα.

Τὸ ποντίκι ἐκατέβη ἀπὸ τὸ βολίκι, ντίλι - ντίλι. (Τραγούδι κλιμακωτόν)· (Πάνω Παναγιά, χφ., σ. 503. Πέγια, χφ., σ. 588. Θεοδ. Καλλινίκου, ἔνθ' ἀν., σ. 148-151).

ζ') Παιδικά.

1. Ὁ ποντικός ἐπήδησε ἀπὸ τὸ παραθύρι· (Κάμπος Μαραθάσας, χφ., σ. 476) κ.ἄ.

Εἰς τὰ τραγούδια ταῦτα (α' - ζ') καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦνται εἰς τὴν νῆσον μὲ γλωσσικὴν μορφήν διάφορον τοῦ κυπριακοῦ ἰδιώματος, δὲν ἔδιδετο ὑπὸ τῶν συλλογῶν προσοχή, διότι ἐθεωροῦντο ξένα, μὴ κυπριακά, διὸ καὶ δὲν συνελέγοντο μέχρι τοῦδε, ἐξαιρέσει μεμονωμένων περιπτώσεων. Ἐν τούτοις ἡ διάδοσις καὶ εἰς τὴν Κύπρον τούτων, εὐρέως γνωστῶν εἰς πλείστους ἑλληνικοὺς τόπους τῆς νησιωτικῆς καὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἐπιμαρτυρεῖ μαζί μὲ τὰς ἄλλας μορφὰς τοῦ λαϊκοῦ ἑνταῦθα βίου περὶ τῆς ἀδιακόπου πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς γενικότερον ἐπικοινωνίας τῆς Κύπρου μὲ τὸν λοιπὸν ἑλληνικὸν κόσμον κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ μέχρι τῆς σήμερον.

Τὰ ἐν λόγῳ τραγούδια φαίνεται ὅτι θὰ εἰσῆχθησαν εἰς τὴν νῆσον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, πιθανὸν μετὰ τὸν 15ον αἰῶνα, οὕτω δὲ δὲν ὑπῆρξεν ἀρκετὸς χρόνος πρὸς προσαρμογὴν πολλῶν τούτων γλωσσικῶς πρὸς τὸ κυπριακόν

ιδίωμα, πρὸς δὲ καὶ πλατυτέραν ἐπεξεργασίαν των διὰ τῆς προσθήκης στοιχείων ἐκ τῆς παλαιότερας ποιητικῆς παραδόσεως τοῦ τόπου.¹

Ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ᾠσμάτων μνημονευτέα: τοῦ Λαζάρου (χφ., σ. 204, 353-357)² καὶ ὁ Θρήνος τῆς Μεγ. Παρασκευῆς (*Ἀνακάλημα τῆς Παναγίας*) (χφ., σ. 232, 279), τὰ ὁποῖα εἶναι ἡμιλόγια συνθέσεις ὑπὸ ποιητάρηδων.³ Τὸ πανελληνιον τέλος ᾠσμα (παραλογή) τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (τῆς δρακοντοκτονίας)⁴ ὑπάρχει καὶ ἐν Κύπρῳ εὐρύτατα γνωστὸν (κατεγράφησαν 4 παραλλαγαί). Κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Λαζάρου ἄδεται ὑπὸ τῶν μικρῶν παιδιῶν καὶ ᾠσμα δημοτικῆς προελεύσεως (βλ. χφ., 126-27 καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. 17 (1957-58), σ. 281).

Ἐκ τῶν κυπριακῶν τραγουδιῶν τὰ μὲν ἐπικοῦ πλάτους ἀπαγγέλλονται ἢ συνηθέστερον ἄδονται κατὰ τὸ ὕφος τῆς μουσικῆς ἀπαγγελίας. Ἡ μελωδία γενικῶς λέγεται *φωνή*,⁵ τὸ ᾠσμα δὲ τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖται μὲ *φωνήν* λέγεται *καταλογιαστό*,⁶ τὸ δὲ ἀπλῶς ἀπαγγελλόμενον *λογιαστό* (χφ., σ. 588-589).

ε'). Ἐκ τῆς λαϊκῆς λατρείας παρατηροῦμεν ὅτι τὰ ἔθιμα τῆς Πρωτοχρονιάς (1ης Ἰανουαρίου) εἰς τὴν βορείαν περιοχὴν τῆς νήσου καὶ ἐν μέρει εἰς τὴν Μεσαριάν (βλ. χφ., σ. 197)⁷ ἔχουν ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἀσκούμενα εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους. Πρὸς τὴν μέσην καὶ δυτικὴν ὁμως Κύπρον, ἰδίᾳ τὴν ἐπαρχίαν Πάφου, ὡς Πρωτοχρονιά, ὅτε καὶ δίδονται τὰ δῶρα εἰς τὰ παιδιὰ (ἢ μπουλουστρένα, πουλιστρένα, μπουλιστρῖνα ἢ πλουμιστήρα, βλ. χφ., σ. 94, 367) καὶ πουλιστρῖνα (βλ. ἐν Λαογρ., τόμ. 15 (1953/54), σ. 463), θεωρεῖται ἡ ἡμέρα τῶν Φώτων. Ἡ παραμονὴ (5 Ἰαν.) λέγεται *κάλαντα* (χφ., σ. 21-22), τὴν ἐπομένην δέ, δηλ. τὰ Θεοφάνεια, μετὰ τὴν λειτουργίαν, συμφώνως

¹ Περὶ ἀρκετῶν τῶν τραγουδιῶν τούτων ἐξηκριβώσαμεν ἐκ πληροφορητῶν μας γερόντων, ὅσον ἀφορᾷ τὰ πρόσωπα ἐκ τῶν ὁποίων τὰ ἐγνώρισαν, ὅτι ἦσαν γνωστὰ ἤδη πρὸ τοῦ 1830.

² Βλ. καὶ παραλλαγὴν ἐκ Λαπήθου ἐν Λαογρ., τόμ. 17 (1957/58), σ. 281-83.

³ Βλ. παραλλαγὰς τοῦ Θρήνου τῆς Παναγίας καὶ εἰς Κυπρ. Χρον., ἔτ. Ε' (1927), σ. 65-72 (συλλ. Β. Τατάκη) καὶ σ. 72-82 (συλλ. Κ. Ἀ. Πηλαβάκη).

⁴ Εἶναι γνωστὸν τοῦτο καὶ εἰς τοὺς Βουλγάρους. Βλ. βιβλιογραφίαν εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ δημόδη ἑλληνικά ᾠσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, Λαογρ., τόμ. 4 (1912/13), σ. 212-13.

⁵ Βλ. καὶ Θεοδ. Καλλινίκου, ἐνθ' ἄν., σ. 45.

⁶ Τὸ ὄνομα ἐκ τῆς λ. *καταλόγιν*, ἣτις ἐσήμαινεν ὁμοίως κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τραγοῦδι ἄδόμενον. Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Αἱ ἱστορικαὶ ἀρχαὶ τῆς δημόδους νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ἀνατύπωσης μετ' ἐπιμέτρου. Θεσσαλονίκη 1954, σ. 7 καὶ 21-22.

⁷ Βλ. καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. 15 (1953-54), σ. 461-63 καὶ τόμ. 17 (1957-58), σ. 279-281.

πρὸς τὸ σύστημα (=τὸ ἔθιμον) τὰ παιδιὰ ἐπισκέπτονται «τοὺς παπποῦδες, τοὺς τατάδες (=ἀναδόχους), καὶ τοὺς συγγενεῖς», λέγουν ὡς χαιρετισμὸν

«*Καλημέρα καὶ τὰ Φῶτα
καὶ τὴν πλουμιστήρα*¹ *πρῶτα*».

καὶ λαμβάνουν τὸ δῶρον (χφ., σ. 21-22 Πηγαίνα, σ. 395 Κοιλάνι, σ. 420 Ὀμοδος).

Τὸ ἔθος τοῦτο διασφύζεται ἐναυθὰ ἐκ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, ὅτε πρὸ τῆς καθιερώσεως τὸν 4ον αἰῶνα τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν Χριστουγέννων τὴν 25ην Δεκ., ἐωρτάζετο ἡ ἕκτη Ἰανουαρίου ὡς Θεοφάνεια καὶ ὡς γενέθλιον τοῦ Χριστοῦ, ἐπέιχε δ' ἡ ἡμέρα αὕτη εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἰδίᾳ εἰς τὴν Αἴγυπτον, θέσιν Πρωτοχρονιάς.²

Εἰς τὸν Κάμπον Μαραθιάσας κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους ὑπάρχει τὸ ἔθιμον τοῦ στολισμοῦ τῆς θύρας τῆς οἰκίας μὲ κλάδους ἐλαίας. «*Τὴν παραμονὴ τὸ δειλὸς*

¹ Βλ. καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. 17 (1957-58), σ. 280 σημ. 2. Ὁ Σίμος Μενάρδος (Ἐφημ. «Ἀγὼν» Ἀθηνῶν, ἀρ. 145, τῆς 28 Δεκ. 1901, σ. 2-3) ἀναφέρει ὅτι τὸ διδόμενον δῶρον λέγεται πλουμιστήρα εἰς τὰ χωρία τῆς Λεμεσοῦ, τῆς Πιτσιλιάς, τῆς Χρυσοχοῦ καὶ εἰς τὸ Κτήμα. Εἰς Αὐδήμου καλεῖται πλουνοουστῆρα, εἰς Κυρήνεια, Λευκωσίαν καὶ ἐπαρχίαν Πάφου πουλουστρίνα, ἀπὸ δὲ τοῦ Μαζωτοῦ Σκάλας μέχρι Μονῆς ὑπάρχει εἰς χρῆσιν τὸ ὄνομα πουλουστρένα, τὸ ὁποῖον συνδέεται ὑπ' αὐτοῦ ἐτυμολογικῶς πρὸς τὸ pour estrene. Ἐκ τῆς λέξεως κατόπιν ταύτης, δηλ. τῆς πουλουστρένα, προήλθεν ἡ λέξις πλουμιστήρα καὶ ἐξ αὐτῆς τὸ ρῆμα πλουμίζω, τὸ ὁποῖον προσέλαβε τὴν σημασίαν: προσφέρω δῶρον.

² Ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν τῆς λ. πουλουστρένα ἐκ τοῦ pour estrene νομίζω ὅτι δέον νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς λέξ. ἐκ τοῦ bona strena. Ἡ strena (στρήνα) ἦτο ἀρχικῶς εἰς τοὺς Ρωμαίους κλάδος δένδρου, ὁ ὁποῖος ἀπεκόπτετο ἀπὸ τὸ ἄλσος τῆς Σαβινικῆς θεᾶς Strenuae ἢ Streniae καὶ προσεφέρετο εἰς ἀξιωματούχους τῆς Πολιτείας κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους ὑπὲρ ὑγείας αὐτῶν. Ἀργότερον, κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ἐκαλοῦντο strenae (στρήναι) τὰ ἀνταλλασσόμενα κατὰ τὴν Πρωτοχρονίαν (Calendis Jannuarii) δῶρα, μάλιστα δὲ τὰ εἰς χρῆμα. Ἀντιστοιχῶς ἐλέγοντο strenae καὶ κλάδοι δένδρων, ἰδίᾳ δάφνης, δι' ὧν ἐκοσμοῦντο τὰ πρόθυρα τῶν κατοικιῶν (Βλ. πλείονα εἰς: Μιχ. Βολονάκη, Ἱστορία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, ἐν Ἀθήναις 1917, σελ. 8, 11, 19-23. Mart. Nilsson, Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes, Archiv. f. Religionswiss., τόμ. XIX, σ. 61 κ. ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ ἄρθρον: Strenae εἰς Pauly's-Wissowa-Kroll, R.E., τόμ. 7, σ. 351-353. βλ. καὶ Δημ. Μπαλάνου, Χριστούγεννα - Πρώτη Ἰανουαρίου - Θεοφάνεια, ἀ. ἔ., σ. 31. Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν Δωδεκανήσῳ τὸ πρωτοχρονιάτικον δῶρον τοῦ ἀναδόχου πρὸς τὸν ἀναδεκτὸν λέγεται ὁμοίως μπουλιστρίνα (βλ. Μιχ. Βολονάκη, ἔνθ' ἀν., σ. 24 σημ. 1, Γεωργ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σ. 192).

³ Βλ. Wald. Liungman, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche. Teil II, Helsinki 1938, σελ. 438, 441. (F.F. Commun. No. 119).

πρὶν χτυπήσῃ ἢ καμπάνα τοῦ Ἑσπερινοῦ κόβκομεν κλωνιά ἐλιᾶς καὶ βάλλομε πᾶ' στὲς πόρτες. Ἐκεῖ μενίσκει (δηλ. ἢ ἐλιὰ) μέχρι νὰ ξεραθῇ νὰ πέσῃ» (χφ., σ. 489-490).¹

Εἰς τὸ ἔθιμον τοῦτο συνεχίζεται προφανῶς ἡ ἀρχαία παράδοσις τῆς διακοσμῆσεως τῶν θυρῶν τῶν οἰκιῶν κατὰ τὰς καλάνδας Ἰανουαρίου, ἀρχὴν τοῦ ἔτους, διὰ πρασίνων κλάδων (*strenae*)². Σχετικῶς ἀναφέρει κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰ. ὁ Λιβάνιος (ἔκδ. R. Foerster, τόμ. VIII, σ. 474) ἐν τῇ ἐκφράσει τῶν καλανδῶν, ὅτι κατὰ τὴν νύκτα, προτοῦ ἀνατείλῃ ἡ ἡμέρα τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, «ὄρθρου δ' ὑποφαινομένου καὶ ἀλεκτρονόου ἄδοντος οἱ μὲν κοσμοῦσι δάφνης τε κλάδοις καὶ ἑτέροις εἶδει στεφάνων τὰ αὐτῶν ἕκαστοι πρόθυρα».

Οἱ Καλικιάντζαροι λέγονται ἐν Κύπρῳ Σκαλοπούνταροι (χφ., σελ. 18-19, 97-98, 201, 228-229, 630)³, Σκαλοπούνταροι ἀλλὰ καὶ Καλικιάντζαροι κ.ἄ.⁴ Οὗτοι ἔρχονται «τὸ Πάσκα τῶν Γεννῶ (=τὰ Χριστούγεννα) καὶ φεύγουν σὺς 5 τοῦ Γενάρη, τὰ Κάλαντα» (χφ., σ. 18-19). Τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ εἰς τοὺς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους.

Αἱ ἀπόκρεφ λέγονται σήκωσες, ἡ δὲ κρεατινὴ Κυριακὴ ἀποκρέα ἢ σήκωση τοῦ κρικατοῦ ἢ τοῦ κρικατὸς (χφ., σ. 118-19, 299). Τὴν Καθαρὰν Δευτέραν ἐχορεύετο παλαιότερον τὸ πιπέρινον (χφ., σ. 121, Ριζοκάρπασον). Πρόκειται περὶ τοῦ χοροῦ κατὰ τὸν ὁποῖον μιμοῦνται οἱ χορευταὶ εἰς τὰς κινήσεις τῶν τῶν ἔσχα «Πῶς τὸ τρίβουν τὸ πιπέρι τοῦ διαβόλου καλογέροι»⁵ κλπ.

Τὸ ἔθιμον τῆς σούσας (αἰώρας), τὸ ὁποῖον ἐξ ἀρχαίας παραδόσεως ἀπαντᾷ εἰς πολλοὺς ἑλληνικοὺς τόπους, ἰδίᾳ ὡς πασχαλινὴ παιδιὰ τῶν νεανίδων, συνηθίζεται εἰς τὸ Ὅμοδος τὴν Τρίτην τῆς Λαμπρῆς. Τὴν ἡμέραν αὐτὴν παλαιότερον «οἱ κοπέλες ἐδέξαν ἕνα σκοινὶ ἀπὸ τὴν νεγκὰν (=μεσιάν, μεσαιάν δοκὸν τῆς στέγης) τοῦ σπιτοῦ καὶ ἐσούζονται (=ἐσειόντο)». Ἐνῶ δὲ ἐκάστη ἐσειέτο, ἐτραγουδοῦσε διάφορα τραγούδια (χφ., σ. 425). Εἰς τὴν Κακοπετριὰν ἡ σοῦσα ἐγίνετο τὴν

¹ Βλ. περὶ τοῦ ἔθιμου καὶ εἰς Μόρφου ἐν Λαογρ., τόμ. 15 (1953/54), σ. 461-62.

² Βλ. *Mart. Nilsson*, ἐνθ' ἄν.

³ Βλ. καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. 17 (1957/58), σ. 257-60.

⁴ Βλ. *Α. Φιλίππου*, Οἱ Καλικιάντζαροι στὴν Κύπρο. Πάφος, χρον. Δ' (1936), σ. 127 κ.ἑξ. Ὁ *Γ. Λουκάς*, (ἐνθ' ἄν., σ. 12 κ.ἑξ.) ἀναφέρει καὶ τὸ ὄνομα *Πλανήταροι*.

⁵ Τὸ τραγούδι τοῦτο καὶ ὁ μετ' αὐτοῦ χορὸς, γνωστὸς πολλαχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἔχει διαδοθῆ καὶ εἰς τοὺς Βουλγάρους· βλ. *Raina Kacarova-Kukudova*, *Verbreitung und Varianten eines bulgarischen Volkstanzes* (Studia memoriae Belae Bartók Sacra, Budapest 1956, σ. 70 κ.ἑξ.).

¹ Ἀποκρέαν (δηλ. τὴν κρεατινὴν Κυριακὴν) καὶ τὴν Τυρινὴν (χφ., σ. 628).¹

Ἡ Κυριακὴ τῶν Βαΐων λέγεται Τσερκατση τῆς ἐλιᾶς, ἐκ τοῦ ἐθίμου ἀντὶ βαΐων, ὡς ἀλλαχοῦ, νὰ μεταφέρεται ἐνταῦθα ὑφ' ἐκάστης οἰκογενείας κλῶνος ἐλαίας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, διὰ νὰ λειτουργηθῆ. Μετὰ τὸ πέρας τῆς λειτουργίας, πολλαχοῦ ἀφοῦ παραμείνῃ ὁ κλῶνος οὗτος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπὶ 40 ἡμέρας, τὸν μεταφέρουν εἰς τὸ σπίτι, ὅπου διατηροῦν τὰ φύλλα πρὸς προφύλαξιν τοῦ οἴκου ἀπὸ κακῆς ἐπηρείας ἢ θυμοῦν δι' αὐτῶν ἀσθενεῖς (χφ., σ. 128, 204-5, 607).

Εἰς τὸν κύκλον τῶν λαϊκῶν ἐορτασμῶν μετὰ τὴν Λαμπρὴν (τὸ Πάσχα) προέχουσαν θεσίν ἔχει τὸ ἐθιμον τοῦ κατακλυσμοῦ (χφ., σ. 203, 600) τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τῆς Ἀγίας Τριάδος. Τότε, ὅτε ἀρχίζουσι πλέον τὰ λουτρὰ εἰς τὴν θάλασσαν, ὑπῆρχε παλαιότερον τὸ ἔθος τῆς συγκεντρώσεως τῶν ἐορταστῶν εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης ἢ πλησίον πηγῶν καὶ ποταμῶν, ἔνθα οὗτοι καταβρέχουσι ἀλλήλους, διὰ νὰ μὴ ψωριάσουν· διεξήγοντο δὲ συγχρόνως καὶ ποιητικοὶ διαγωνισμοὶ (τσιαττίσματα), ἀκόμη δὲ καὶ ἀγῶνες μὲ ἱππεῖς εἰς ἄλογα χωρὶς σέλλαν (χφ., σ. 175, Ριζοκάρπασον).²

Τελευταίως ὁ Κυρ. Π. Χατζηϊωάννου εἰς μελέτην του περὶ τῶν ἐορτῶν τοῦ Κατακλυσμοῦ συνδέει αὐτὰς πρὸς τὴν Ἀττικὴν ἐορτὴν τῶν Ἀνθεστηρίων. ³

Ἡ πανελλήνιος ἐορτὴ τοῦ Κληδόνοῦ ἢ τοῦ Φανιστή, τὴν 24 Ἰουν., λέγεται ἐν Κύπρῳ (Ριζοκάρπασον) «τοῦ Ἁγίου Γιάννη τοῦ Λαμπροφόρου». ⁴ τὴν παραμονὴν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου «ἄφτουμε λαμπρακιὰς (= πυρὰς) στοὺς δρόμους καὶ στραπηθοῦμε (= πηδοῦμεν) τὴν λαμπρακιά, γιὰ νὰ φύουν οἱ ψύλλοι.

Τὴν ὥρα πὸν στραπηθοῦμε τὴ λαμπρακιά λαλοῦμε :

Ψύλλοι, ψύλλοι, φύετε

κι ὁ Ἁγίου Γιάννης ἔρχεται

μὲ τὴν κονταρία» (χφ., σ. 203 βλ. καὶ σ. 299 Ἁγ. Ἐπί-

κτητος, σ. 175 Ριζοκάρπασον).

Ἀγιάσματα ὑπάρχουσι εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς νήσου, ὡς τοῦ Ἁγίου Κυπριανοῦ εἰς Τρίκωμον (χφ., σ. 43), τῆς Ἀγίας Ἄννης εἰς Γαληνόπορην

¹ Βλ. γενικῶς περὶ τοῦ παιγίου Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, τόμ. Α', Ἀθ. 1874, σ. 123-24.

² Βλ. περὶ τοῦ ἐθίμου τούτου : Γ. Λουκά, ἐνθ' ἄν., σ. 25-31. Gustave Cirili, La fête du «cataclysmos» à Chypre, Κυπρ. Χρον., ἔτ. 1 (1923), σ. 72-74. Δημ. Πιστροπούλου, Οἱ ποιητά-ρῆδες τῆς Κύπρου, Λαογρ., τόμ. 15 (1953-54), σ. 395 κ.ἐξ.

³ Βλ. ἐν Λαογρ., τόμ. 20 (1962), σ. 6 κ.ἐξ.

⁴ Βλ. καὶ Γ. Χ. Παπαχαλαμπίου, Ἐθιμα, προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τῶν Κυπρίων, Κυπρ. Σπουδ., τόμ. 3 (1939-42), σ. 25.

(χφ., σ. 54), τῆς Παναγίας τῆς Ἁγιάς εἰς Λεονάρισσον (χφ., σ. 194), τοῦ Ἁγίου Ἐπικτήτου εἰς τὸ δμώνυμον χωρίον τῆς ἐπαρχίας Κυρηναίας (χφ., σ. 274-75), τῆς Παναγίας τῆς Κρινωτίσσης εἰς Βασίλειαν (χφ., σ. 308-310), τῆς Ἁγ. Μαύρης εἰς Κοιλάνι (χφ., σ. 384-385), τ' Ἁι Θέρισσου (χφ., σ. 53) βορειο-ανατολικῶς τῆς Γιαλούσας (Αἰγιαλούσης) κ.ἄ. Τὸ τελευταῖον ὑπάρχει εἰς μικρὸν σπήλαιον ἐντὸς ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁι Θέρισσου (εἰκ. 6) παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θα-

Εἰκ. 6. Ἡ ἐκκλησία τ' Ἁι Θέρισσου (πρόσοψις).

λάσσης, θεραπεύονται δὲ εἰς αὐτὸ πληγαὶ διὰ νίψεως τοῦ πάσχοντος μέρους. Δέον ὁμως ἀμέσως τὸ μέρος τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον ἐβράχη μὲ τὸ ἅγιασμα νὰ ἐκπλυθῆ εἰς τὴν θάλασσαν, διότι ἄλλως ὑπάρχει κίνδυνος ὁ πάσχων «νὰ γεμῶση σπυριά» (χφ., σ. 53).

Αἱ Νεραίδες λέγονται ἐν Κύπρῳ: Ἁνεράδες, Καλὲς κυράδες, Καλὲς γεναῖκες καὶ Ἁγκιοῦπες¹ (χφ., σ. 90, 112, 185-86 Ριζοκάρπασον· σ. 198-99 Λεονάρισσον), ἔχουν δὲ χαρακτηριστικὰ ὅμοια ὡς εἰς ἄλλους ἑλληνικοὺς τόπους. Τὰς βλέπουν συνήθως οἱ «ἀλαβροστοιχειῶτες»² (χφ., σ. 109, 117, 185· 86), ὡς καὶ ἐν Κρήτῃ οἱ «ἀλαφροῖσκιωτοι». Τὰ φαντάσματα καλοῦνται ζῳδκια, ἤτοι ζῳδία (χφ., σ. 291 Ἁγιος Ἐπίκτητος, σ. 313 Βασίλεια) καὶ

¹ Περί τῶν διαφορῶν ὀνομάτων τῶν Νεραίδων· βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ ὀνόματα τῶν νεραίδων καὶ τῶν ἀνασκελάδων, Λεξικογρ. Ἀρχεῖον, τόμ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1918/1920, σ. 17 κ.ἑξ., 26 κ.ἑξ.

² Βλ. καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. 17 (1957-58), σ. 258. Πρβλ. καὶ Γ. Λουκά, ἐνθ' ἄν., σ. 4-5. Οὗτοι δύνανται νὰ βλέπουν καὶ τοὺς Καλικαντζάρους· βλ. Λ. Φιλίππου, Οἱ Καλικαντζάροι ἐστὴν Κύπρῳ, Πάφος, χρον. Α' (1935-36), σ. 127.

στοισ'εία (χφ., σ. 469, Κάμπος).¹ Στοισ'εία ὁμως εἶναι καὶ τὰ στοιχειὰ τῶν οἰκιῶν (χφ., σ. 292, 313).²

Μὲ τὸ ὄνομα Ἄτσοῦπὰς ἐννοεῖται γενικῶς ὁ δαίμων³ (χφ., σ. 580, Πέγια). Ἡ λέξις, ἀπαντῶσα ἤδη εἰς τὴν βυζαντινὴν γραμματείαν, εἶναι γνωστὴ μὲ τὴν σημασίαν ταύτην, πρὸς δὲ καὶ ὡς τοπωνύμιον ἐν Κρήτῃ κ. ἄ.⁴

Εἰς τὴν Κάτω Πάφον, πλησίον τῆς θέσεως ὅπου εὐρίσκεται ἡ Πέτρα τοῦ Διγενῆ (βλ. ἄνωτ., σ. 309-310), ὑπάρχουν τρία μικρὰ κτίσματα ἑρειπωμένα, τὰ ὁποῖα κατὰ σειρὰν εἶναι ἀφιερωμένα ὑπὸ τοῦ λαοῦ, εἰς τὸν Ἅγιον Ἀγαπητικόν, εἰς τὸν Ἅγιον Μισιστικόν καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Ξορινόν (εἰκ. 7). Ὅποια νέα ἤθελε παλαιό-

Εἰκ. 7. Ὁ Ἅγιος Ἀγαπητικός, ὁ Ἅγιος Μισιστικός καὶ ὁ Ἅγιος Ξορινός.
(Ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά).

τερον νὰ προσελκύσῃ εἰς ἔρωτα νέον διὰ τὸν ὁποῖον ἐνδιεφέρετο, ἔπαιρνε χῶμα «ἀπὸ τ'Ἅγιον Ἀγαπητικοῦ καὶ τὸ ἔβαλλε μέσα στοῦ νεροῦ ποῦ θὰ ἔπινε» ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῖου ἐπιζητεῖ νὰ ἐλκύσῃ τὸν ἔρωτα. Οὕτω ἐπετύγχανε ν' ἀγαπηθῆ ὑπ' αὐτοῦ. «Τὸ ἴδιο ἔκαναν, ἂν ἤθελε νὰ κάμῃ ἕνα νὰ μισήσῃ ἐκεῖνην ποῦ ἠγάπα ἢ νὰ τὸν ἐξορίσῃ. Ἐπήγαινε ἀναλόγως στὸν Ἅγιον Μισιστικὸ ἢ στὸν Ἅγιον Ξορινόν» (χφ., σ. 562-63).⁵

¹ Βλ. καὶ ἐν Λαογρ., τόμ. 17 (1957/58), σ. 258.

² Περὶ τῶν στοιχειῶν καὶ ζφθίων βλ. καὶ Γ. Λουκά, ἐνθ' ἄν., σ. 17.

³ Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἄν., σ. 30-32. Στεφ. Ξανθοῦδίδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαί. Ἀτζιπάς-Ἀτζιπάδες-Ἀτζιπόπουλο, Λεξικ. Ἀρχαίων, τόμ. Ε', ἐν Ἀθήναις 1918/1920, σ. 94-97.

⁴ Στεφ. Ξανθοῦδίδου, ἐνθ' ἄν., σ. 94.

⁵ Καὶ ἀλλαχοῦ τῆς νήσου ὑπάρχουν Ἅγιοι Ξορινοὶ μὲ τὴν ιδιότητα ταύτην, πρὸς δὲ καὶ διὰ τὴν ἀποπομπὴν ἀπὸ τινος νευραλγικῶν πόνων. Βλ. Ν. Γ. Κυριαζῆ, Δημώδης Κυπριακὴ λατρικὴ, Κυπρ. Χρονικά, ἔτ. Δ' (1926), σ. 32-33.

Εἰς τὸ χωρίον Πάνω Ἀρόδες κεῖνται ἑκατέρωθεν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Καλανδίωνος, εἰς τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν, ἀνὰ μία λάρναξ ἐκ πωρόδου λίθου. Τούτων ἡ κειμένη εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν λέγεται Ἄις Ἀγάτης, (εἰκ. 8), ἡ δὲ ἑτέρα Ἄις Μισίτης. «Ὅποιος ἢ ὅποια θέλει νὰ κάμη τὸν ἄλλον νὰ

Εἰκ. 8. Ἡ λάρναξ τ' Ἄις Ἀγάτη εἰς Πάνω Ἀρόδες.

τὸν ἀγαπήσῃ, π.χ. μὰ κορασίᾳ νὰ φέρῃ ἓνα σκάπουλλον (= νέον) στὰ νερά της, ἔρχεται νύχτα, χωρὶς νὰ τὴν ἰδῇ κανένας, καὶ ἀνάβει τρία κεριά, τὰ κολλᾷ μέσα στὸ κιβούρι καὶ κόβκει πέτρα (= ξύει κόνιν) καὶ τὴν ὥρα πὸν κόβκει τὴν πέτρα μολοᾷ (= ἀναφέρει) τὸ πρόσωπο πὸν θέλει νὰ τὴν ἀγαπήσῃ· γυρίζει πισωκῶλι (= ὀπισθοχωρεῖ) χωρὶς νὰ στραφῇ καὶ φεύκει προσεκτικά, δίχως νὰ τὴν ἀντιληφθῇ κανένας.

Τὴ σκόνῃ τῆς πέτρας πὸν ἔκοψε προσπαθεῖ νὰ τοῦ τὴν βάλῃ στὸ φαγητὸ ἢ στὸ νερὸ νὰ πιῇ· ἔτσι θὰ τὴν ἀγαπήσῃ ὁ νέος πὸν θέλει. Ἄν ἓνας θέλῃ νὰ χωρίσῃ ἀπὸ μὰ κορασίᾳ, πὸν δὲν τὴν θέλει πιά, ἐνῶ αὐτὴ τὸν θέλει, ἔρχεται νύχτα καὶ κόβκει πέτρα ἀπὸ τὸν Ἄι Μισίτη μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὸν πάει στὸν Ἄι Ἀγάτη καὶ τὴν σκόνῃ ἅμα τὴν δόση στὴ νέα αὐτῆ, θὰ τὸν ἀφήσῃ καὶ θὰ διαλυθῇ ἡ ἀγάπη των» (χφ., σ. 566-67· βλ. καὶ σ. 553).¹

¹ Βλ. καὶ Ν. Κληρίδη, Λεῖψανα εἰδωλολατρίας στὴν Πάφο, Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. 17 (1953), σ. 75 κ.εξ.

Ὁ Ν. Κληρίδης¹ εἰς τὰς μαγικὰς ἐνεργείας ταύτας ὑποστηρίζει ὅτι ὑπάρχει ἐπιβίωσις τῆς ἀρχαίας λατρείας ἐν Κύπρῳ τῆς Ἀφροδίτης.

Πρὸς ἀπόκρουσιν ἢ ἀπαλλαγὴν περιοχῆς τινος ἐξ ἐπιδημιῶν (χφ., σ. 373), ὡς καὶ ἐπὶ ἀνομβρίας, τελεῖται τὸ ἔθιμον τοῦ «νηματώματος», περιοχονισμού,

Εἰκ. 9. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Δημητρίου εἰς τὸ Τρίκωμον «νηματωμένη» πρὸς προστασίαν ἀπὸ ἀσθενείας (φωτογρ. τοῦ 1960)

τῆς ἐνοριακῆς ἢ ἄλλης Ἐκκλησίας ὡς καὶ τῶν ἐξωκκλησιῶν (χφ., σ. 170 Ριζοκάρπασον, σ. 253 Ἀκανθοῦ). Ἐπὶ ἀνομβρίας συνηθέστεραι εἶναι αἱ λιτανεῖαι μὲ παρακλήσεις πρὸς τὸν Προφήτην Ἡλίαν, τοῦ ὁποίου αἱ ἐκκλησίαι εὐρίσκονται ἰδρυμέναι ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων² (χφ., σ. 11, 56, 168, 198, 274, 290, 524). Ὁ Προφ. Ἡλίας πιστεύεται ὅτι «*βαστᾶ τὰ νέφη*» (χφ., σ. 198) καὶ εἶναι «*μεσίτης γιὰ τὴ βροχὴ. Βρίσκεται στὴν ἄμαξαν μέσα στὰ νέφη*» (χφ., σ. 274). «*Εἶναι ὁ Ἅγιος τῶν νερῶν, κρατεῖ τοὺς καταρράκτες στὰ χέρια του. Ὅταν εἶναι νὰ βγάλουμε ἕναν λάκκο (= φρέαρ), τάσσομέν του μιὰ γιορτὴ μὲ πρόσφορα, νὰ μᾶς εὔρη νερὸ καὶ νὰ τοῦ κάμουμε τὴν γιορτὴ*» (χφ., σ. 168, Ριζοκάρπασον).

Τὸ ἔθις τοῦτο τῶν λιτανειῶν ἐπὶ ἀβροχίας πρὸς τὸν Προφήτην Ἡλίαν³ εἶναι, ὡς γνωστόν, πανελληνίον, προέρχεται δὲ ἐκ τῆς διδασκαλίας εἰς τὴν ἐπιστο-

¹ Βλ. ἐνθ' ἄν., σ. 79-80.

² Περὶ τῶν ἐκκλησιῶν ἐν Κύπρῳ τοῦ Προφήτου Ἡλίου βλ. εἰς Κυπρ. Σπουδ., τόμ. Η' (1944), σ. 4.

³ Λιτανεῖαι ἐπὶ ἀνομβρίας γίνονται ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλους Ἁγίους (χφ., σ. 54 Γαληνόπορην, σ. 56 Γιαλοῦσα, σ. 171 Ριζοκάρπασον).

λήν τοῦ Ἰακώβου 5, 17, ὅτι «Ἡλίας ...προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξει καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ· καὶ πάλιν προσηύξατο καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε». ¹ Κατὰ τοὺς μέσους Βυζαντινοὺς χρόνους γνωρίζομεν ὅτι ἐκυκλοῦντο ἤδη δημῶδεις παραδόσεις περὶ τοῦ προφήτου Ἡλία ὡς ἐφόρου τῆς βροχῆς, ἐποχουμένου ἐφ' ἀμάξης καὶ διατρέχοντος τὸν οὐρανόν. ²

Παρὰ τὰς δοξασίας καὶ τὰς λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις ταύτας πρὸς τὸν προφήτην Ἡλίαν ἀπαντοῦν ἐνταῦθα καὶ ἄλλαι ἔτι διηγήσεις, αἰτιολογικαὶ τοῦ ἔθνους τῆς ἀνεγέρσεως τῶν ἐκκλησιῶν πρὸς τιμὴν του εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὁρέων. Εἰς τὰς διηγήσεις ταύτας ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ἅγιος Ἡλίας ἦτο ναυτικός καὶ ὅτι μετὰ ἀπὸ ταλαιπωρίας εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ναυάγιον «...ἀποτραβήχτηκε βαθιὰ στὴν ξηρὰ. Μὲ τὸ κονπὶ στὴν ράχι ἄρχισε νὰ προχωρῇ κι ὅποιον συναντοῦσε, τὸν ρωτοῦσε· τί εἶναι αὐτό; καὶ ὅταν τοῦ ἔλεγαν «κονπὶ», καταλάβαινε πὼς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἤξεραν ἀπὸ θάλασσα. Καὶ συνέχισε τὸ δρόμο του, γιὰ νὰ πάη πιὸ βαθιὰ.» Ἐτοι κάποτε ἔφτασε σ' ἓνα χωριουδάκι κτισμένο στὴν κορφὴ ἐνὸς βουνοῦ. Μάζεψε τοὺς χωριάτες, τοὺς ἔδειξε τὸ κονπὶ καὶ τοὺς ρώτησε: «Τί εἶναι αὐτό;» Μὲ ἓνα στόμα ὄλοι ἀποκριθῆκανε: «Ἐύλο». Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ποτὲ δὲν εἶχαν ἰδεῖ θάλασσα, καράβια καὶ βάρκες. Γι' αὐτὸ ἔμεινε μαζί τους γιὰ πάντα.

Κι ἀπὸ τότε τὰ ξωκκλήσια τοῦ Ἅγιου Λιῶ κτίζονται σὲ κορφοβούνια». ³

Ἐκ τῶν νομίμων κατὰ τὴν τελευταίην σημειοῦμεν ὅτι μετὰ τὴν ἐκπνοὴν τὸν νεκρὸν «τὸν βάλλουν χαμαὶ στὴ γῆ καὶ τὸν μιζαρώνου (=σαβανώνου) καὶ τὸν ἀφήνουν ἐκεῖ, ὡς τὸ θαφκειό (=ταφὴν) του» (χφ., σ. 466 Ἅγιος Θεόδωρος, σ. 584 Πέγια).

Ἡ συνήθεια αὕτη, ἀπαντῶσα καὶ εἰς ἄλλας ἑλληνικὰς περιοχάς, ⁴ εἶναι παλαιότητα, σχετίζεται δὲ πρὸς παναρχαίαν πίστιν περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀτόμου μετὰ θάνατον εἰς τὴν μητέρα γῆν. ⁵

Τὸ μοιρολόγι λέγεται ἀνακάλημα ⁶ καὶ νεκαλειό, ὃ δὲ μοιρολογῶν ἀνακαλιέται ⁷

¹ Βλ. καὶ παρὰ Σίμ. Μενάρδου, ἐν Λαογρ., τόμ. 2 (1910), σ. 293.

² Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ὁ Ἅγιος Ἡλίας, Ἑστία, τόμ. Β' (1876), σ. 461-462 (=Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, τόμ. Α', 1920, σ. 91-92). Τοῦ αὐτοῦ, Παραδόσεις, τόμ. Α' 1904, σ. 116, ἀρ. 207-208, τόμ. Β', 1904, σ. 801-803.

³ Μαθητ. Ἑστία, ἔτ. Ε' (1954/55), ἀρ. 15, σ. 160.

⁴ Βλ. εἰς Ἑπετ. Λαογρ. Ἀρχ., τόμ. 9/10 (1956-57), σ. 409 (Ἀστυάλαια), τόμ. 11/12 (1958-59), σ. 256 (Λέρος),

⁵ *Ab. Dieterich*, Mutter Erde⁸, Leipzig-Berlin 1925, σ. 25 κ.ἑξ.

⁶ Βλ. καὶ εἰς Κυπρ. Χρονικά, ἔτ. ΙΑ' (1935), σ. 255.

⁷ Περὶ τῶν λέξεων βλ. Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Δ', 1951, σ. 169, Γ. Κ. Σπυριδάκη, Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐκ τῶν ἀγιολογικῶν

(χφ., σ. 380, 585). Κατὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν εὐρίσκεται ἀκόμη τὸ λείψανον εἰς τὴν οἰκίαν δὲν γίνεται σάρωσις αὐτῆς. Ἀμέσως ὅμως μετὰ τὴν ἔξοδον τῆς σοροῦ ἐκ τοῦ οἴκου πρὸς ταφὴν «σαρώνουν καὶ πετάσσουν τ' ἀποσαρώματα ταπισὼν τοῦ νεκροῦ, γιὰ νὰ μὴν πάρῃ ἄλλο κανένα ἀπὸ τὸ ἴδιο σπίτι» (χφ., σ. 181-182 Ριζοκάρπασον).

Τὸ ἔθος τοῦτο εἶναι ἀρχαῖον¹, εἶχε δὲ ὡς σκοπὸν μὲ τὰ σαρώματα νὰ ἀπομακρυνθῇ καὶ ἡ τυχὸν παραμείνασα εἰς τὸν οἶκον ψυχὴ τοῦ ἀποβιώσαντος, οὕτω δὲ νὰ παρακολουθήσῃ τὸ σῶμα εἰς τὸν τάφον, ὅπου θὰ συνεχίσῃ τὸν περαιτέρω βίον της.²

Ἐκ τῶν γεωργικῶν ἐθίμων ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος εἶναι ἐπίσης τὰ τελούμενα κατὰ τὸ τέλος τοῦ θερισμοῦ.

Εἰς τὴν Ἀκανθοῦ, ὅταν πρόκειται νὰ τελειώσῃ τὸ θέρος, ἔχουν οἱ θερισταὶ σύστημα (=ἔθιμον) «λαλοῦμε, κόψε τον (δηλαδὴ τὸν νοικοκύρην) πὸ κεί, νὰ μὴ μᾶς φύγῃ. Τότε βάλλουν οἱ θεριστάες τὸ μᾶστρο (=τὸν νοικοκύρην) στὴ μέση στ' ἀντάκι (=λωρίδα) ποὺ θερίζουν καὶ ζητοῦν νὰ τοὺς ταχιῇ (=ὑποσχεθῇ) γλέντι. Ὁ νοικοκύρης τοὺς τάσσειται. Ὁ μᾶστρος θερίζει καὶ αὐτὸς καὶ οἱ θεριστάες θερίζουν γύρω γύρω καὶ τὸν βάλλουν στὴν μέση.

Τὸ τελευταῖο χερβόλι (=δράγμα) ποὺ θερίζουν οἱ θεριστάες τὸ σύρνουν (=ρίπτουν) ἴσ' αἰ πάνω (=ἴσια ἐπάνω εἰς τὸν ἀέρα) καὶ ὅταν τὸ σύρνωμε λαλοῦμε: χίλια μόδκια καὶ τὸ τρίτο χῶρκα (=δηλαδὴ τὸ τρίτον, ἦτοι τὸ 1/10 ποὺ ἐπλήρωσαν ὡς φόρον, νὰ εἶναι ἐπὶ πλεόν ἀπὸ 1000 μόδια).

Τὸ τελευταῖο σιτάρι ποὺ θερίζουμε τὸ πιάνουν οἱ ἀγκαλιαρκὲς (=αἱ γυναῖκες) ποὺ δίδουν τὶς ἀγκαλιές τοῦ σιταριοῦ διὰ νὰ τὸ δέσουν εἰς δεμάτια) καὶ κάμνουν τρεῖς σταυροὺς καὶ τοὺς δήγουνε (=δένουν) μέσα στὸ τελευταῖο δεμάτι.

Ἄμα ποθερίσωμε καὶ δέσωμε καὶ τὸ τελευταῖο δεμάτι μὲ τοὺς σταυροὺς, οἱ ἀρκάτες (=θεριστάες) ἀρπάσσουν ἄξαφνα τὸ μᾶστρο καὶ θὰ τὸν κάτσουν πᾶ' στὴν ἀγκαθιά, γιὰ νὰ σιγουρέψουν τὸ τάξιμο ποὺ τοὺς ἔταξε.

Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀγκαθιά ὅλοι οἱ θεριστάες λαλοῦν: Ἄντε, κοπέλια, κάτσετε χαμαί, νὰ βαρέσῃ τὸ σιτάρι (=νὰ γίνῃ βαρὺ, νὰ γίνῃ πλουσία ἢ ἔσοδειά) (χφ., σ. 236-37).

Εἰς τὴν Γιόλου «ὅταν ἐτελείωνε τὸ θέρος καὶ ἐμείνισκεν ἕναν κομματί ἀπὸ τὸ

πηγῶν, Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ., τόμ. 20 (1950), σ. 119, Κ. Ρωμαιοῦ, Τὸ «ἀνακάλημα» τῶν νεκρῶν, Νέα Ἐστία, τόμ. 58 (1955), σ. 1007 κ.ἑξ.

¹ Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν., σ. 89, 91.

² Βλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν., σ. 91-92.

χωράφι ἀκόμη ἀθέριστο, τὸ ἐθερίζαμεν γυροῦ-γυροῦ καὶ ἀφήναμεν ἕνα κομμάτι ἀθέριστο στρογγυλό. Αὐτὸ τὸ κομμάτι τὸ λέγαμε *μηλιά*. Μετὰ ἐθερίζαμε ἀπὸ τῆς *μηλιάς* αὐτῆς σὺν σταυρὸν καὶ τὰ στραχίδια (=στάχεις) τὰ παίρναμε καὶ τὰ ἐκάμαμε σταυρό. Στὴ μέση τῆς *μηλιάς* ἐβάλλαμεν ἕνα δεμάτι. Πάνω στὸ δεμάτι ἐκάθεντον ὁ μάστρος (=νοικοκύρης) κ' ἔπκιανεν στὰ χέριαν τοῦ τὸ σταυρό.

Γύρου γύρου στὴ *μηλιά* οἱ θεριστάδες ἔπαιζαν *δρεπάνι* (=εἰδικὸν παιγνίδι)¹ καὶ τὰ στραχίδια τὰ ἔσυρναν (=ἔρριπταν) πάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ νοικοκύρη καὶ τὸν ἀπειλοῦσαν: *νὰ κάμη τὰ ποθέρα* (δηλ. *νὰ τοὺς ὑποσχεθῆ διασκέδασιν*).

Τὸν σταυρὸν ποὺ κάνομεν ἀπὸ τὴν *μηλιάν*, τὸν παίρνομεν στὸ ἀλώνι καὶ τὸν βάλλομε πάνω σ' ἕνα κοντάρι στὰ δεμάτια σὶ ἀλώνι καὶ μένει ἐκεῖ ὁ σταυρὸς μέχρι *νὰ λείφουν τὰ δεμάτια*» (χφ., σ. 537-538).

Εἰς τὸ Ριζοκάρπασον πρό τινος ἀκόμη «ὅταν ἦτανε *νὰ τελειώσῃ τὸ θέρος*, ἀφηναν στὸ χωράφι ἕνα κομμάτι ἄθερο, στρογγυλό. Ἐβαλλαν τὸν νοικοκύρη κ' ἐκάθετον μέσ' στὴ μέση τοῦ ἄθερου. Οἱ θεριστάδες ἐθερίζαν μὲ τὰ *δρεπάνια* τοὺς γυρὸν-γυρὸν κ' ἐτραγουδοῦσαν κ' ἐχόρευαν τὸ *δρεπάνι* (=εἰδικὸς χορὸς).

*Γυρίζω, τριγυρίζω τῆς *μηλιάς*, ὦχ!*

*καὶ πάλι ξανατριγυρίζω νὰ κόψω *μῆλα* καὶ *κλωνιά*, ὦχ!*

*καὶ πάλι ξανατριγυρίζω νὰ κόβκω *μῆλα* ὄξινα καὶ *νακκουρὶν γλυκόξινα*, ὦχ!*

(χφ., σ. 156)²

Κατὰ τὸν ἀλωνισμὸν κατόπιν, προτοῦ γίνῃ ἔναρξις τοῦ ἀρβαλίσματος, χαράσσεται κύκλος εἰς τὸν σωρὸν μὲ τὸ φτυάρι (=πτύον), εἶτα δὲ ἐντὸς τοῦ κύκλου σταυρὸς, τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα ἐφάπτονται τοῦ χαραχθέντος κύκλου. Ἀκολουθῶς ἐπὶ τεμαχίου κεραμιδιοῦ χαράσσεται μὲ μαχαίρι σταυρὸς, τοποθετεῖται τὸ κεραμίδι εἰς τὴν γῆν καὶ ἀρχίζει τὸ ἀρβάλισμα (χφ., σ. 81-82 Αἰγιαλοῦσα, σ. 328-329 Ἄγ. Γεώργιος Κυρηναίας).

Ἐκ τῆς ἐν συντόμῳ ἐπισκοπήσεως ταύτης τῆς συλλεχθείσης λαογραφικῆς ὕλης, τῆς ὁποίας σημεῖά τινα μόνον συνεζητήθησαν ἐνταῦθα, παρατηρεῖ τις ὅτι εἰς τὸ σύνολόν των αἱ κατὰ παράδοσιν ἐκδηλώσεις τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου εἰς τὸν βίον του (ὕλικόν, πνευματικὸν καὶ κοινωνικόν), παρὰ τινα ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ εἰς αὐτὰς γνωρίσματα ἐξ εἰδικῶν συνθηκῶν τοῦ βίου εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς νήσου περιπεπειῶν, ἔχουν τὰς ρίζας των εἰς τὸν αὐτὸν ἱστορικὸν κορμὸν, ὡς καὶ αἱ μορφαὶ τῆς λαϊκῆς ζωῆς εἰς τοὺς λοιποὺς ἑλληνικοὺς τόπους.

¹ Βλ. περιγραφὴν ὑπὸ Γ. Λουκά, ἐνθ' ἀν., σ. 103.

² Βλ. σχετικὰ ἔθιμα, χφ., σ. 79-80.

II. ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΥΛΗΣ

ΥΠΟ ΣΤΑΥΡ. ΚΑΡΑΚΑΣΗ

Ἡ δημώδης Κυπριακὴ μουσικὴ ἂν καὶ ἐδέχθη ξένας ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀνατολήν, ἐν τούτοις ἀφωμοίωσε τὰ παραληφθέντα στοιχεῖα πρὸς τὴν ἐκ παραδόσεως μετ' ἑλληνικὸν καὶ τοπικὸν χαρακτῆρα, οὕτω δὲ παρουσιάζει αὕτη ἰδιομορφίαν, τόσον εἰς τοὺς χορούς, ὅσον καὶ εἰς τὰς μελωδίας αὐτῆς.

Τῆς μουσικῆς ταύτης ἔχουν δημοσιευθῆ μέχρι τοῦδε ἀρκεταὶ συλλογαὶ ὡς καὶ σχετικαὶ μελέται.¹

Ἡχογραφήσεις ἐπὶ ταινιῶν μαγνητοφώνου ἔγιναν εἰς Κύπρον τὸ πρῶτον τὸ 1953 ὑπὸ Δ. Νοτοπούλου καὶ Δ. Πετροπούλου. Ἐκ τῆς συλλογῆς ταύτης ἡ μουσικὴ 70 ἄσματων καὶ χορῶν εὐρίσκεται ἐξ ἠχογραφήσεως εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον (Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογὴ). Ἐτέρα συλλογὴ ἐκ 30 ἄσματων καὶ χορῶν, καταρτισθεῖσα κατόπιν ὑπὸ τοῦ Ραδιοφωνικοῦ σταθμοῦ Λευκωσίας, παρεχωρήθη εἰς ἡμᾶς κατὰ τὴν παραμονὴν μας εἰς τὴν νῆσον πρὸς παρασκευὴν ἀντιγράφου ἐπὶ ταινιῶν μαγνητοφώνου.

Πρὸς τούτους κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἀποστολὴν τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου εἰς Κύπρον ἐπετεύχθη ἡ πραγματοποίησις 449 ἠχογραφήσεων χορῶν² καὶ ἄσματων, αἱ ὁποῖαι καλύπτουν σχεδὸν ὅλα τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν νῆσον λαϊκὰ μουσικὰ εἶδη.

Ἐκ τῶν χορῶν ἐπικρατοῦντες εἶναι οἱ ἀνδρικοὶ καὶ οἱ γυναικειοὶ καρσιλαμάδες, ποὺ χορεύονται εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς τῆς νήσου κατὰ τὰς κοινωνικὰς τοῦ λαοῦ ἐκδηλώσεις (γάμους, πανηγύρια κλπ.). Πρόκειται δι' ἓνα εἶδος «σουίτας» εἰς πέντε μέρη εἰς διαφόρους ρυθμοὺς καὶ τρόπους μοναδικῆς μουσικῆς μορφῆς, ὅσον γνωρίζομεν, εἰς τὴν Ἑλλάδα. Συμφώνως πρὸς τὴν καταγραφὴν τῶν χορῶν τούτων ὑπὸ τοῦ Γ. Μιχαηλίδου³ οἱ ἀνδρικοὶ καρσιλαμάδες ἔχουν τὰ ἐξῆς

¹ Πλὴν τοῦ Θεοδ. Καλλινίκου, ἐκδώσαντος τὴν μουσικὴν συλλογὴν «Κυπριακὴ λαϊκὴ μουσικὴ, Λευκωσία 1951», ἔχουν δημοσιεύσει μουσικὴν ἄσματων καὶ χορῶν καὶ οἱ Χρ. Ἀποστολίδης, Κλεόβ. Ἀρτεμίδης, Τεῦκρος Ἀνθίας κ.ἄ. Βλ. σχετικῶς Σόλωνος Μιχαηλίδου, Ἡ Κυπριακὴ λαϊκὴ μουσικὴ, Κυπρ. Γράμμ., ἔτ. Θ' (1944-45), σ. 115-126.

² Βλ. καὶ ἄνωτ., σ. 302.

³ Ἐδημοσιεύθησαν εἰς εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν εἰς τὸ περ. Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. 10 (1946), σ. 197-207.

χαρακτηριστικά: ὁ πρῶτος εἶναι εἰς ρυθμὸν $9/8$ ($5/8 + 4/8$), ὁ 2ος εἰς $7/8$, ὁ 3ος εἰς $2/4$, ὁ 4ος εἰς $9/8$ ($3/8 + 3/4$) καὶ ὁ 5ος μπάλος εἰς $3/8$ καὶ $4/8$, ὁ ὁποῖος μὲ μικροπαραλλαγὰς εἶναι ὁ γνωστὸς μὲ τὴν ἴδιαν ὀνομασίαν χορῶς εἰς $2/4$ ¹ καὶ ὁ ὁποῖος εἰς τὴν σουίταν περιλαμβάνει καὶ ἓνα τραγούδι-ἀμανέ, συνήθως τὸν Ταμπαχανιώτικο.²

Ὁ 6ος χορὸς τῆς σουίτας εἶναι ὁ γνωστὸς χορὸς εἰς τὸ πανελλήνιον «Συρτὸς Πολίτικος».

Ἀνδρικοὶ καρσιλαμάδες ἠχογραφήθησαν ἀπὸ τέσσαρα λαϊκὰ συγκροτήματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν διαφορὰς κατὰ τὰς ἐκτελέσεις των. Οὕτω ὁ Θεοτόκης Κουταλιανός (βιολάρης), ἐτῶν 50, καὶ ὁ Νικ. Καρδαμπῆς (λαουτιέρης), ἐτῶν 55, ἐκ Μόρφου, ἐξετέλεσαν τὴν σουίταν εἰς πέντε μέρη καὶ συνέχισαν μὲ τοὺς χορούς: Ζεῖμπέκικο, τὸ μῆλο, τὸ μαχαίρι καὶ τὴν μάντρα μὲ τὴν ὁποῖαν τελειώνουν οἱ ἀνδρικοὶ χοροί.

Εἰς τὴν Αἰγιαλοῦσαν ὁ Ἀντωνάκης Γιασιδίης, ἐτῶν 50 (βιολάρης), καὶ ὁ Ἰάσων Γιασιδίης, ἐτῶν 25 (λαουτιέρης) ἐξετέλεσαν τὴν σουίταν μὲ ἀρκετὰς παραλλαγὰς, τὸν 1ον εἰς $9/8$, τὸν 2ον εἰς $7/8$, τὸν 3ον εἰς $2/4$, τὸν 4ον Ὑδρέϊκον συρτὸν εἰς $9/8$, τὸν 5ον τὸν μπάλον³ Συμρνεϊκὸν εἰς $5/8$ καὶ τὸν 6ον συρτὸν Παραλιμνίτικον μὲ τραγούδι. Τὸ ἴδιο καὶ εἰς τὴν Κώμαν τοῦ Γιαλοῦ, ὁ Νίκος Ἡλίας, ἐτῶν 58 (βιολί), καὶ ὁ Ἀντωνάκης Κωστής, ἐτῶν 45 (λαουτιέρης), ἔπαιξαν ὡς 5ον χορὸν τῆς «σουίτας» τὸν μπάλον καὶ συνέχισαν μὲ τὸν συρτὸν Πολίτικον, συρτὸν Σηλυβριανόν, Ζεῖμπέκικον ἀπτάλικον καὶ τὸν χορὸν τοῦ μαχαιριοῦ.⁴

Μετὰ τὴν σουίταν τῶν ἀνδρικῶν καρσιλαμάδων ὁ χορὸς συνεχίζεται μὲ ἓνα Ζεῖμπέικο (ρυθμὸς $9/8$), «τὸ μῆλον», τὸ ὁποῖον εἶναι ἀρχαία μελωδία τυπικῶς κυπριακῆ⁵ εἰς $9/8$ καὶ χορεύεται εἰς κύκλον. Ὅπως εἶναι γνωστόν, ἡ προσφορὰ

¹ Βλ. Γ. Λαμπιλέτ, Ἡ Ἑλληνικὴ δημώδης μουσικὴ, Ἀθήνα 1933, σ. 65-71.

² Εἰς Ἄνω Λεύκαρα εἰς τὸν «μανέ» τοῦ 1ου καὶ 2ου μπάλου ποὺ ἐτραγουδῆσεν ὁ Στέλιος Μπαρούτης ὑπῆρχε τὸ «κόμμα», ὅπου ὁ κυρίως τραγουδιστὴς ξεκουράζεται καὶ τραγουδοῦν ἄλλοι τραγουδισταὶ ἓνα εἶδος ἐπφδοῦ. Τὸ «κόμμα» συνηθίζεται καὶ εἰς τὰ πολυσύτχη τραγούδια καὶ εἶναι σατιρικόν.

³ Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ ρυθμὸς τοῦ Κυπριακοῦ μπάλου δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένος. Ὁ Γ. Σκλάβος (βλ. Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ., τόμ. Ἑλλάς, λ. Ρυθμὸς) τὸν σημειώνει $3/4$, ἄλλοι $2/4$ καὶ ἄλλοι $7/8$ ($3/8 + 4/8$).

⁴ Ὁ Ἀντωνάκης Ἀ. Γιασιδίης μὲ ἐπιληροφόρησεν ὅτι, ὡς πιστεύει, μόνον οἱ τρεῖς πρῶτοι ἀνδρικοὶ καρσιλαμάδες εἶναι καθαρῶς Κυπριακοί, οἱ δὲ δύο ἄλλοι (4ος καὶ 5ος) εἶναι πανελλήνιοι. Οὗτος πιστεύει ἐπίσης ὅτι οἱ γυναικεῖοι καρσιλαμάδες εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως καὶ τοὺς χορεύουν εἰς ταχύτερον ρυθμὸν καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ «οἱ Τουρκοῦες» (= αἱ Τούρκισσαι).

⁵ Βλέπε σημείωσιν Σόλωνος Μιχαηλίδη, ἔνθ' ἄν.

μήλου εις νέαν θεωρεῖται ὡς σημεῖον ἐκδηλώσεως τοῦ ἐρωτικοῦ αἰσθήματος, οὕτω δὲ ὁ στίχος ὅσον καὶ ἡ μελωδία εἶναι πλήρεις περιπαθείας καὶ τρυφερότητος.

Ὁ χορὸς τοῦ «μαχαιριοῦ»¹ (εἰς 2/4), ὁ ὁποῖος χορεύεται καὶ εἰς τὸν Πόντον καὶ τὴν Μακεδονίαν, εἶναι ἀτομικός. Κατ' αὐτὸν γίνεται ἐπίδειξις τῆς χορευτικῆς δεξιότητος τοῦ χορευτοῦ, ὁ ὁποῖος, χορεύων, κάμνει διαφόρους ἐλιγμούς μετὰ τὸ μαχαίρι. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ χοροῦ τούτου ὁ χορευτὴς εἰς ὠρισμένην μορφήν κινήσεως καρφώνει τὸ μαχαίρι εἰς τὴν γῆν καὶ προσπαθεῖ, κάμπτων τὸ σῶμα, νὰ τὸ συλλάβῃ μετὰ τὸ στόμα του δίχως τὰ χέρια του νὰ ἐγγίζουσιν τὸ ἔδαφος. Τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὁ ρυθμὸς τῆς μουσικῆς μεταβάλλεται εἰς 5/8, γίνεται ἐλαστικός, σχεδὸν ἐλεύθερος. Μόλις δὲ ὁ χορευτὴς κατορθώσῃ νὰ συλλάβῃ μετὰ τὸ στόμα του τὸ «μαχ'αίρι» ἢ μουσικὴ ἐπαναφέρεται εἰς τὸν ἀρχικὸν τῆς ρυθμὸν.

Ὁ χορὸς οὗτος ὠνομάζετο παλαιότερον καὶ χορὸς τοῦ δρεπανιοῦ, ὅποτε ὁ χορευτὴς ἀντὶ μαχαιριοῦ ἐκράτει δρεπάνι. Περὶ τοῦ χοροῦ τούτου ὁ Θεόδουλος Γ. Κούρτουλος ἢ Σαουλὴν ἐκ Ριζοκαρπάσου, ἐτῶν 73, ἐπαγγελματίας βιολῆς, παρέσχε τὰς ἐξῆς πληροφορίας: «Τὸν χορὸν αὐτὸν ἐχόρευεν ὕμνος ἀπὸ 6-8 ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἐθέριζαν ὅλα μαζὶ τὰ χωράφια τοῦ καθενός. Κατὰ τὸ θερισμὸν ἄφηναν ἓνα μέρος τοῦ χωραφιοῦ ἀθέριστο γιὰ τὸ τέλος ὅπου οἱ θερισταὶ ἀρχίζοντες τὸ χορὸν τὸ θέριζαν κινώντας τὸ δρεπάνι μετὰ τὸν ρυθμὸν τοῦ τραγουδιοῦ, χορεύοντας καὶ τραγουδώντας. Οὕτω ἐξεδήλωναν τὴν χαρὰν τους, διότι ἐτελείωσαν καλῶς τὴν ἐργασίαν τους (τὸ θέρισμα)».

Ἡ σειρά τῶν ἀνδρικών χορῶν τελειώνει μετὰ τὸν χορὸν τῆς μάνας, μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποῖου οἱ ἄνδρες κάθονται καὶ αἱ γυναῖκες χορεύουσιν τοὺς γυναικείους καρσιλαμάδες.

Οἱ γυναικείσιμοι καρσιλαμάδες εἶναι ἐπίσης πέντε, χορεύονται δὲ κατὰ σειράν, ὅπως τοὺς ἔχει μεταγράψει εἰς εὐρωπαϊκὴν μουσικὴν γραφὴν ὁ Γ. Ἀβέρωφ.² Ὁ 1ος εἰς ρυθμὸν 9/8 (5/8-4/8), ὁ 2ος εἰς 7/8, ὁ 3ος εἰς 2/4, ὁ 4ος εἰς 9/8 (3/4 καὶ 3/8) καὶ ὁ 5ος εἰς 3/4 (εἶναι ὁ γυναικείος μᾶλος).

Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀνδρικών καὶ γυναικείων καρσιλαμάδων ἡ διασκεδασίς συνεχίζεται μετὰ χοροὺς κατ' ἐκλογὴν τῶν χορευτῶν, ὅπως εἶναι ἡ καντήλα (ἀράπικος συρτός), ὁ ἄζιζιέ (ἀνδρικός συρτός), τὸ μαντήλι (Συντρί βασιλικά μου) γυναικείος χορὸς, διάφορα Ζεϊμπέκικα, Τσιφτετέλι καὶ οἱ γνωστοὶ ἀνὰ τὸ πανελλήνιον χοροὶ, ὁ Καλαματιανός, ὁ Σέρβικος κ.ἄ.

¹ Βλ. περιγραφὴν ὑπὸ Γ. Ἀβέρωφ εἰς περ. Κυπρ. Σπουδαί, τόμ. 19 (1955), σ. 183.

² Βλ. ἐνθ' ἄν., σ. 147-148. Πρόλογος Σόλωνος Μιχαηλίδη.

Παραθέτομεν ἐνδιαφέρουσαν μουσικὴν παραλλαγὴν τοῦ χοροῦ «Ἐσσυρα τὸ μῆλον»,¹ τὸ ὁποῖον ἐξετέλεσαν εἰς τὸν Κάμπιον Μαραθᾶσας ὁ Ἄνδρεας Κωνστ. Ζευζέκος καὶ ὁ Μιχαὴλ Ὀρφανίδης (χφ., σ. 760, ἀρ. μουσ. 5318).

(♩. ♩ ♩ ♩) ♩ $\sim$ 200

Βιολι

τὴν ἑ- σου - ρα τὸ — μῆ - λον πά - νω
 στή μη - λιά, τὴν ἑ- σου - ρα τὸ — μῆ - λον πά - νω στή μη -

¹ Βλέπε καὶ παραλλ. εἰς Θεοδ. Καλλινίου, ἐνθ' ἀν., ἀρ. 44, σ. 97. Κισόβ. Ἀρτεμίδην εἰς περ. Κυπρ. Σπουδ., τόμ. ΙΣΤ (1952), σ. μγ', ἀρ. 8.

λιὰ, τζ'έ. πέ. σα. σι τὰ — μῆ - λα τζ'έ. μεϊ. ναν
 τὰ κλω - νιά, τζ'έ. πέ. σα. σι τὰ — μῆ . . λα τζ'έ. μεϊ. ναν
 τὰ κλω - νιά. ΒΙΟΛΙ

ΒΙΟΛΙ : Ton. Ton (♯) (♯)
 ΤΡΑΓΟΥΔΙ :

Τζ^ο ἔσουρα τὸ μῆλον πάνω στή μηλιά

τζ^ο ἐπέσαοι τὰ μῆλα τζ^ο αἱ μεῖναν τὰ κλωνιά.

Τζ^ο ἔσουρα τὸ μῆλο τζ^ο ἔν ἐκύλησε

τζ^ο εἶπα νὰ τὴν φιλήσω τζ^ο ἔν ἐκαίλισε.

5 Τζ^ο ἔσουρα τὸ μῆλον μέσ' ἔς τὸν ἡλιακὸ

τζ^ο ἂν τὸ μάθη ἢ μάννα της πού ἔν' τὸ πολλὸν κακὸ κ.τ.λ.

Ἐκ τοῦ κύκλου τῶν τραγουδιῶν, τὰ ἄδόμενα κατὰ τὸν γάμον εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ τῆς λαϊκῆς ἐνταῦθα μουσικῆς. Ἐκτελοῦνται κατὰ τὸν ἴδιον σχεδὸν τρόπον εἰς ὅλην τὴν Κύπρον μὲ διαφορὰς τινας μόνον. Παραθέτομεν ἔκ τούτων τὰ κάτωθι ἄσματα :

α') Ἄδεται κατὰ τὸ ζύμωμα τῶν «κουλλουρκῶν» τοῦ γάμου.

$\text{♩} \sim 72$

Ὁ - ρα κα - λή κι ὠ - - ρὰ - - δὴ

ΒΙΟΛΙ κι ὠ - ρα εὐ - - λο - - γη.

μέ - - νη ΒΙΟΛΙ

τού. τ' ἴ δου. λειὸ π' ἄρ.

Χί - σα - - με ΒΙΟΛΙ νὰ

δγῆ στε - ρε - - ω - μέ - - νη.

ΒΙΟΛΙ

Τον.

ΓΙΤΑΡΟΙ

Ὁρα καλὴ κι ὦρα βαθὴ κι ὦρα εὐλογημένη
 τοῦτ' ἢ δουλειὰ π' ἀρχίσαμε νὰ βγῆ στερεωμένη.
 Μέσ' ἔς τὴν αὐλὴν τῆς νιόνυφης ἐπέζεψεν ἀμάξι,
 κάμνουμεν τὰ τραγουδιὰ ὁμορφα μὲ τὴν τάξι.

5 Φωνάζετε τοὺς συγγενεῖς, πέστε τους νὰ βουρῆσουν,
 κάμνουμεν τὰ κουλλούρκα της νὰ ἔρουν νὰ βοηθήσουν.

Μέσ' ἔς τὴν αὐλὴν τῆς νιόνυφης πετοῦσι πεταλοῦδες
 κάμνουσι τὰ κουλλούρκα της ἄλλες οἱ κοπελοῦδες.

Ἡ Παναγιά καὶ ὁ Χριστὸς ἦσαν νὰ σιργιανίσουν

10 καὶ θὰ περάσουν ἀπ' ἐδῶ, γιὰ νὰ τὰ εὐλογήσουν κ.λ.π.

(Κάμπος Μαραθάσας, χφ., σ. 751-52, ἀρ. μουσ. 5304).

β'.) Ἄδεται κατὰ τὸ πλούμισμα τοῦ νυφικοῦ κρεββατιοῦ

(♩. ♩) ♩ ♩ ~ 240

ΒΙΟΛΙ

Κά. με. τε τό. πον ἄρ. χον. τες τζαί τζύ. κλον οἱ πα. πά. ες

νά δοῦ. με καὶ τ' ἀν. τρώ. υ. νο πού τες ἄ. ναρ. κο. μά. δες

ΒΙΟΛΙ

Πα. ρα. κα. λῶ σας, κύ. ρι. οἱ, τρα δᾶ τε λί. ον πί. σω'

νά πά. ω τζαί σ' ἀν. τρώ. γυ. νο, γιὰ νά τὸ χαι. ρε. τί. σω

ΒΙΟΛΙ

Κάμειτε τόπον ἄρκοντες τζ' αἱ τζ' ὄκλον οἱ παπάες
νά δοῦμεν καὶ τ' ἀνιτρόγγνο πὸν τις ἀναρκομάδες.

Παρακαλῶ σας, κύριοι, τρανᾶτε λίγο πίσω
νά πάω τζ' εἶ τ' ἀνιτρόγγνο, γιὰ νά τὸ χ' αἰρετήσω.

5 Πιόθεν νά κάμω τὴν ἀρχὴν τζ' αἱ πιόθεν ν' ἀρχιήσω
νά πάω εἰς τὸν νιόγαμπρο, γιὰ νά τὸν χ' αἰρετήσω.

Νιόγαμπρε, πὸν νά χ' αἰρεσοἰ πὸν νά χαρῆς τὸ φῶς σου,
νά σοῦ χαρήγη ὁ Θεὸς τὸ πρῶτο στέφανό σου.

Νιόγαμπρε, πὸν νά χ' αἰρεσοἰ, νιόγαμπρε πὸν νά ζήσης

10 τζ' αἱ τὰ ἐλέη τοῦ Θεοῦ νά τὰ κληρονομήσης κ.τ.λ.

(Κάμπος Μαραθάσας, χφ., σ. 756-58, ἀρ. μουσ. 5312).

γ'.) Χορός «ή Ένωσις» (άρ. μουσ. 5307)

Ο χορός «ή Ένωσις» χορεύεται μετά την στέψιν εις τὸ σπίτι τοῦ γάμου ἀπὸ ἓνα ζεῦγος νεανίδων μετὰ τὴν «σοῦιταν» τῶν πέντε γυναικείων καρσιλαμάδων.¹

♩ ~ 88

ΒΙΟΛΙ

Τον.

δ'.) Τραγουδιέται τὴν Δευτέραν τοῦ γάμου

♩ ~ 76-72

ΒΙΟΛΙ

¹ Βλ. Γ. Ἀβέρωφ, ἔνθ' ἀν., σ. 159.

Πά - νω - στό ξε - ρο - καύ - κα - λον, πά -

νω - στό ξε - ρο - καύ - κα - λον, πά - νω στό - ξε - ρο -

καύ - κα - λον - έ - βλά - στη - σε - ρε - βίθ - - - θι, έ -

βλά - στη - σε - ρε - βίθ - - - θι

ΒΙΟΛΙ

Πάνω στὸ ξεροκαύκαλον (τρὶς) ἐβλάστησεν ρεβίθθι (δὶς)
 χαρὰ στ' ἀμμάτια τοῦ γαμβροῦ (τρὶς) ποὺ διάλεξεν τὴ νύμφη (δὶς).
 Τζ' ὁ νιόγαμπρος ἐν' ἄγγελος, τζ' ἡ νύμφη ἐν' περιστέρι,
 ἦτανε θέλημα Θεοῦ, γιὰ νὰ γινοῦσιν ταίρι.

5 Γαμβρέ, τὴ νύμφη ν' ἀγαπᾶς, νὰ μὴν τήνε μαλλώνης·
 ἔχε την σὰ βασίλισσαν τζ' αὐ νὰ τὴν καμαρώνης.

Νιόνυμφη σύ, τὸν νιόγαμβρο πρέπει νὰ τὸν φοβάσαι,
 γιὰτ' ἐν' ὁ στῦλος τοῦ σπιτιοῦ κ' ἐσὸν λαμπάδα θά 'σαι.

Γαμπρὸς μιὰ βέγκα μάλαμα τζ' ἡ νύμφη βέγκ' ἀσήμε,

10 ἦτανε θέλημα Θεοῦ τούτ' ἡ δουλειὰ νὰ γίγη. (ἀρ. μουσ. 5319)

Ἐνδιαφέρον ἐπίσης ἔχουν καὶ αἱ ἀπαντῶσαι κατὰ τόπους φωνές (μελωδία, σκοποὶ ἢ καὶ τρόποι), μετὰ τὰς ὁποίας ἄδονται διάφορα ἐρωτικά δίστιχα ἢ τετράστιχα.

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς λαϊκῆς Κυπριακῆς μουσικῆς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἀντιπροσωπευτικώτερον ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς πρωτοτυπίας καὶ τοῦ ἐντόνου τοπικοῦ του χαρακτήρος.

Πολλὰ τῶν φωνῶν φέρουν τὸν τίτλον Ἰσ' α. Ὅσον γνωρίζομεν, δὲν ἔχει ἑξακριβωθῆ ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως ταύτης. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ γηραιοῦ βιολιτζῆ Θεοδούλου Γ. Κούρτογλου ἢ Σαουλίν, ἡ λέξις προέρχεται ἐκ τῆς καμηλαρ-ῖσια, ἣτις ἐδήλωνε μελωδίαν ποὺ ἐτραγουδοῦσαν οἱ καμηλιέρηδες.

Εἰς τὰ μουσικὰ ταῦτα εἶδη δέον νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ διάφοροι «μανέδες»

καὶ τὰ «πεστρέφια», τὰ ὁποῖα, ἂν καὶ τουρκικῆς προελεύσεως, ἔχουν προσαρμοσθῆ εἰς τὴν Κυπριακὴν λαϊκὴν μουσικὴν.

Τὰ θρησκευτικὰ ἄσματα εἶναι ἐπίσης εὐρέως διαδεδομένα. Τὰ πολύστιχα Λαζαρικὰ ἄσματα τραγουδοῦνται συνήθως ἀπὸ ομάδας παιδιῶν 12-16 ἐτῶν εἰς ρυθμὸν πολὺ ταχὺν καὶ εἰς ὕψος προσφδιακόν.

Παραθέτομεν τὸ λατρευτικὸν ἄσμα τῆς «Ἀναστάσεως», τὸ ὁποῖον ἠχογραφήθη εἰς τὴν Κώμαν τοῦ Γιαλοῦ.

Ἄρ-χον-τες, ἀ - γροι - κή - σα - τε δι - ἀ νὰ σᾶς μι -
 λή - - - σω - καὶ πά-νωστὴν Ἀ - νά-στα - σι θε - λω να σᾶς - ξη -
 γή - - - σω. Ἄρ-χον-τες, ὦ εὐ - γε - νι - κοὶ
 καὶ - πο-λο-χρο - νι - μέ - - - νοι —, νὰ εἶ-σθε πο-λιο -
 ζώ - η - τοι σὶ ὀ - λητὴν οἰ - κου - μέ - - - νη.

Ἄρχοντες, ἀγροικήσετε,¹ διὰ νὰ σᾶς μιλήσω
 καὶ πάνω στὴν Ἀνάστασιν θέλω νὰ σᾶς μιλήσω (ἢ ξηγήσω).

Ἄρχοντες, ὦ εὐγενικοὶ, καὶ πολλοχρονιμένοι
 νὰ εἶσθε πολλοζώητοι σ' ὄλην τὴν οἰκουμένην.

5 κ' ἐκεῖ πὸν μέλλομεν ἐμεῖς νὰ ὄσθε συγχωρεμένοι¹ κ.τ.λ.

Τὰ διηγηματικὰ ἄσματα, ὡς εἶναι τὰ ἀκριτικὰ καὶ αἱ παραλογαί, ἄδονται συνήθως εἰς δύο ἢ τρεῖς τυπικὰς μελωδίας, αἱ ὁποῖαι μὲ μικρὰς παραλλαγὰς συναντῶνται εἰς ὄλην τὴν νῆσον.

¹ Ἡ δημοσιευομένη κατωτέρω μουσικὴ τοῦ ἄσματος τῆς πάλης τοῦ Διγενῆ καὶ

¹ Ἄρ. εἰσ. μουσ. 5223.

τοῦ Χάρου περιέχει δύο μουσικά θέματα, ἂν καὶ εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ ᾠσματος, κατόπιν τῆς δευτέρας στροφῆς, ἐπαναλαμβάνεται μόνον ἡ μορφή Β πού εἶναι καὶ ἡ πλέον διαδεδομένη εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ᾠσμάτων.¹

Πά-νω στές ἔ-ζη τουῦ μη-νός τοῖ στές'κο-
στρεῖς τ'ἄ-πρί-λη ὁ χά ρος ἔ-καλ-λί-κε-
ψεν νὰ πᾶ' τὸ πα-να. ὑ-ρι, γιὰ νὰ ὄρην
καὶ τὴ μάν ναν του, γιὰ νὰ τοῦ
πα. ρα. γγεί-λη, γιὰ νὰ ὄρην καὶ τὴν.

Τὰ ἐν χρήσει μουσικά ὄργανα εἰς Κύπρον εἶναι τὸ βιολί καὶ τὸ λαούτο. Ἄλλοτε συνηθίζετο μὲ τὸ βιολί καὶ ὁ τσαμπούτσας² (ντέφι).

Ὁ Τεῦκρος Ἀνθίας ἀναφέρει εἰς περιγραφὴν Κυπριακοῦ γάμου, ὅτι μὲ τὸ βιολί ἦτο ἐν χρήσει καὶ ὁ ταμπούρας.³ Περὶ τούτου λέγει καὶ ὁ διηγηματογράφος Ν. Νικολαΐδης εἰς τὸ πεζοτράγουδό του «Μητριά».⁴

Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον, εἰς διεπιστοῦτο ἡ ὑπαρξίς τοῦ ταμπούρα καὶ εἰς Κύπρον, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους.

Διαδεδομένον ἔτι ὡς λαϊκὸν ὄργανον εἶναι καὶ τὸ «πιδκιαύλι», τὸ ὁποῖον κατασκευάζεται ἀπὸ καλάμι, στοιχίζει ὡς ἐκ τούτου ἐλάχιστα καὶ ἡ ἐκμάθησις αὐτοῦ εἶναι εὐκολωτάτη. Εἰς τὸ ὄργανον τοῦτο οἱ καλοὶ ἐκτελεσται ἐκτελοῦν ὄλους σχεδὸν τοὺς σκοποὺς (φωνές) καὶ χοροὺς πού συνηθίζονται εἰς τὴν Κύπρον.

¹ Τὸ κείμενον τοῦ ᾠσματος βλ. εἰς τὸ χφον Α. Α. ἀρ. 2351, σ. 701· (ἀρ. εἰς. μουσ. 5220. Ἠχογραφηθὴ εἰς Κοιλάνεμον).

² Βλ. καὶ Χρ. Ἀποστολίδην, εἰς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τόμ. 15, σ. 470, στ. 3.

³ Βλ. Περ. τῆς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπ., τόμ. 9, 1928, σ. 7-8.

⁴ Ἀνθρώπινες καὶ ἀνθινες ζωές, 2α ἔκδ. (1938), σ. 109.

RÉSUMÉ

Mission folklorique en Chypre (21 oct. - 20 nov. 1960)

par G. Spyridakis et S. Caracassis

1) *Rapport sur le matériel folklorique recueilli, par G. Spyridakis.*

Après une introduction générale sur les recueils folkloriques et musicaux qui ont été publiés jusqu'à ce jour, on aborde l'enquête folklorique menée par les deux auteurs. Cette enquête a pour sujet la vie populaire, tant du point de vue matériel que spirituel et social, et tout particulièrement la poésie populaire, les rites et les coutumes, la naissance, le mariage, la mort, la vie agricole, etc.

Ont été fait, 435 enregistrements de musique populaire (mélodies de chansons et danses) sur bandes de magnétophone. En plus, des causeries et appels de l'auteur aux élèves ont fourni un matériel de 3332 pages. Enfin 10 bandes de magnétophone sont dues à l'Inspecteur de la musique en Chypre, M. Const. Joannidès, et contiennent des chansons, danses, contes etc.

Le résultat de cette enquête montre que la vie populaire de Chypre fait partie de la civilisation traditionnelle hellénique, avec certaines particularités et influences étrangères dues aux contacts séculaires de l'île avec des conquérants étrangers. Il est à noter que la civilisation populaire de Chypre présente des points communs avec celle du Dodécanèse et de la Crète, comme par exemple dans l'architecture, les costumes, les croyances, les superstitions, les chansons, les proverbes, les légendes, etc.

Parmi les légendes populaires, il est question ici a) de Digénis Akritas et de Rigaina (la reine); b) de Trimmatos (l'homme à trois yeux; c'est une survivance de l'ancien mythe du Cyclope Polyphème, transformé sous l'influence du récit de Pseudo-Callisthène); c) de la montagne Papoutsia à Pitsilia dont le sommet n'a pas été recouvert par l'eau du Déluge; d) des légendes ayant trait aux meurtres exécutés par des Turcs Caramans; e) des incursions des pirates, etc.

Parmi les traditions religieuses l'auteur étudie celles qui se rapportent à St Mamas comme berger, à St Cassien qu'on fête le 29 février (donc tous les quatre ans), à la fondation d'églises, etc.

Le cycle des chansons populaires atteste qu'à part les versions des chansons épiques ayant, en majeure partie, pour héros Digénis, d'autres héros Acritiques, la Rigaina, etc., il existe des versions modernes, introduites à Chypre du XVe siècle et après à l'époque des occupations turque et anglaise, des autres provinces grecques (voir p. 323-326).

Sur le chapitre du culte populaire, on étudie l'habitude chypriote d'offrir à la fête de l'Épiphanie les cadeaux du Nouvel An. On donne à la veille de l'Épiphanie le nom de «Kalendes». Il s'agit d'une coutume

existant déjà aux premiers siècles du christianisme (avant le 4ème s.), où l'on fêtait, en Orient, l'Épiphanie comme premier jour de l'an. On retrouve une ancienne coutume dans l'habitude de décorer, le dernier jour de l'an, avant le coucher du soleil, la porte de la maison avec des branches d'olivier. C'est une coutume conservée de l'époque gréco-romaine quand les portes de la maison étaient fleuries, aux calendes de Janvier, par des branches vertes : les *strenae*.

La coutume de la balançoire faisait partie, il y a quelques années, du carnaval. Il est question ensuite des coutumes du Dimanche des Rameaux, du St Esprit, de St Jean Baptiste (24 Juin) (on l'appelle Lambrophoros ou Phanistis à cause des feux au dessus desquels on saute). Il est question également des Saints «Aimé», (Ἀγαπητικός) et «Haï» (Μισητικός), qui prêtent leurs concours aux jeunes filles pour préparer des philtres propres à inspirer l'amour pour elles, ou la haine pour des rivales (voir p. 331-33). C'est une survivance des certaines coutumes propres au culte de Vénus.

L'île qui souffre souvent de sécheresse, a un culte spécial pour le Prophète Élie qui, comme dans d'autres régions de la Grèce, est considéré comme le Saint de la pluie. On lui consacre des offrandes.

On étudie, en dernier lieu, les coutumes ayant rapport à la mort, comme par exemple la défense de balayer la maison avant les funérailles etc. Parmi les coutumes agricoles on parle de celles de la moisson, du battage, etc.

2) *Rapport sur le matériel musical enregistré, par Stavros Caracassis.*

L'examen des 435 enregistrements de musique folklorique et danses populaires a amené Stavros Caracassis à remarquer que, outre les danses populaires dansées dans toute la Grèce (Syrtos, Kalamatianos, Tsiftétéli, etc.) et qui sont très connues dans toutes les régions de l'île, on y danse les deux «suites» de karsilama en cinq parties pour hommes et femmes, qui ont une variété de rythme et modes très intéressants. Ces danses, avec les «Phonai» (voix = mélodies, modes) constituent les formes les plus représentatives de la musique chypriote.

Il en est particulièrement question également de la danse du «couteau», appelée anciennement danse de la «faucille», car on la dansait pendant la moisson en tenant des faucilles et en faisant des gestes à l'imitation du moissonneur (voir p. 340-41). On cite ensuite les très caractéristiques chants et danses de mariage et la chanson de Pâques.

Enfin l'exposé se termine sur une chanson épique de l'île, qui survit de l'époque byzantine (voir p. 348). Les instruments de musique populaire aujourd'hui en usage sont: le violon, le luth (λαούτο) et la flûte en bois de roseau (πιδικιούλι = αὐλός).